

Dediščina v akciji

Poti in načini vključevanja dediščinskih praks v vzgojno-izobraževalne vsebine

Jasna Fakin Bajec, Martin Pogačar, Matevž Straus, Melita Lemut Bajec

Dediščina v akciji

poti in načini vključevanja mladih v ohranjanje in interpretacijo dediščine

Avtorji: Jasna Fakin Bajec, Martin Pogačar (ZRC SAZU)

Matevž Straus (ARCTUR d. o. o.)

Melita Lemut Bajec (SŠ Venó Pilon)

Uredila: Jasna Fakin Bajec

Tehnično uredila: Petra Kolenc

Jezikovni pregled: Tadej Turnšek

Oblikovanje in prelom: Darko Turk

Soizdajatelja: ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije, ARCTUR d. o. o.

Zanju: Tanja Petrovič, Tomi Ilijaš

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Aleš Pogačnik

Tisk: Collegium Graphicum

Naklada: 300 izvodov

Fotografiji na naslovnici:

Dediščina v primežu tehnologije. Foto: Melita Lemut Bajec, 2019.

Uprizoritev Pilonove fotografije. Predšolski otroci iz Otroškega vrtca Ajdovščina, Enota Ribnik, skupina Rdeče pike. Foto: Leon Semolič, starost 5 let, Žapuže, maj 2021.

Priročnik je rezultat ciljno raziskovalnega projekta *Dediščina v akciji: participativne metode in digitalni učni viri za vključevanje mladih v dediščinske prakse in izobraževalno-vzgojne vsebine* (V6-1922). Projekt sta financirala Ministrstvo za kulturo in Agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS). Delo raziskovalcev ZRC SAZU je delno potekalo v okviru raziskovalnega programa *Historične interpretacije 20. stoletja* (P6-0347), ki ga financira ARRS.

Za prosto dostopno spletno različico prve e-izdaje veljajo določila mednarodne licence Creative Commons CC BY 4.0: <https://doi.org/10.3986/9789610506010>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

37.015.31:719
719:37

DEDIŠČINA v akciji : poti in načini vključevanja dediščinskih praks
v vzgojno-izobraževalne vsebine / Jasna Fakin Bajec ... [et al.] ;
uredila Jasna Fakin Bajec. - Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2021

ISBN 978-961-05-0601-0 (PDF)
COBISS.SI-ID 88741635

Kazalo

1	Uvod	3
1.1	Kako slišati glas otrok in mladih pri interpretaciji preteklosti in (po)ustvarjanju dediščine?	4
1.2	Kaj je namen priročnika?	5
1.3	Kaj ponuja vsebina priročnika?	7
2	Kaj je kulturna dediščina in zakaj se z njo sploh ukvarjati?	9
2.1	Dediščina v primežu različnih definicij	10
2.2	Kdo je odgovoren za ohranjanje, varovanje, interpretacijo in uporabo dediščine?	11
2.3	Iz sedanjosti v preteklost za boljšo prihodnost. Kaj to pomeni?	12
2.4	Kdaj razvrednotimo elemente iz preteklosti?	13
2.5	Kaj raziskovanje in interpretacija dediščine še odkrivata?	14
2.6	Kaj je kulturna dediščina Slovenije?	15
2.7	Celostno ohranjanje kulturne dediščine	15
2.8	Sodelovalni pristopi pri (po)ustvarjanju dediščine	17
2.9	Dediščina in mladi	17
2.10	Dediščina in digitalna družba (digitalizacija dediščine)	19
3	Kako raziskovati preteklost in soustvarjati kulturno dediščino z otroki in mladimi	21
3.1	Pristopi raziskovanja	22
3.2	Metode raziskovanja	24
3.2.1	Intervju	24
3.2.2	Fotografija – pomemben vir za poglobljeno raziskovanje preteklosti	27
3.2.3	Foto-izražanje	29
3.2.4	Etnografska delavnica	30
3.2.5	Tehnike kritičnega in ustvarjalnega mišljenja	30
3.2.6	Svetovna kavarna	32
3.2.7	Tekmovanja in natečaji	34
3.2.8	Pripovedovanje zgodb	35

4	Stopimo na pot raziskovanja kulturne dediščine – nekaj predlogov za ustvarjalno delo	39
4.1.	Projektno delo s predšolskimi otroki	40
4.2.	Delavnica za osnovnošolce prve in druge triade	44
4.3.	Raziskovalno delo z osnovnošolci	47
4.4.	Delavnica za srednješolce	49
4.5.	Naravoslovno-kulturni dan za srednješolce	52
5	Slovar konceptov in pojmov, povezanih z dediščino	55
5.1	Kulturna in naravna dediščina	56
5.2	Dediščina in kultura	56
5.3	Dediščina in multikulturalizem	57
5.4	Dediščina in skupnost	58
5.5	Dediščina in kulturne pravice	59
5.6	Dediščina in spomin	60
5.7	Dediščina in tradicija	61
5.8	Dediščina in trajnostni razvoj	63
5.9	Dediščina in tehnologija	64
6	Predstavitev projekta <i>Dediščina v akciji</i>	65
7	Viri in literatura za raziskovanje in spoznavanje dediščine	69

Uvod

Radovedni otroški pogledi v starem mlinu. Predšolski otroci iz Otroškega vrtca Ajdovščina, Enota Ribnik, skupina Rdeče pike. Foto: Klavdija Mikuš, Ajdovščina, maj 2021.

1.1 Kako slišati glas otrok in mladih pri interpretaciji preteklosti in (po)ustvarjanju dediščine?

V zgodbah, spominih, tradicionalnih znanjih, materialnih ostankih ter številnih šegah in navadah, ki smo jih podedovali od naših prednikov, lahko iščemo številne poti k sočutnemu, kakovostnejšemu in pristnejšemu življenju v sedanjosti in prihodnosti. Kultura in njene številne prakse, ki jih razumemo kot načine življenja lokalnega prebivalstva v različnih zgodovinskih obdobjih, izražajo tudi številne modrosti, ustvarjalnosti, načine razmišljanja in prilagoditve ljudi naravnim, kulturnim, tehnološkim in družbenopolitičnim spremembam skozi čas. Pomembno je, da znamo kulturne ostanke, dosežke ali sporočila prepoznati, varovati in trajnostno uporabiti. Kot snovno in nesnovno kulturno dediščino jih je treba raziskovati in dokumentirati, da bi jih lahko razumeli, vrednotili, spoštovali in interpretirali.

Aktivnosti otrok v okviru akcije »Naj pek«, ki jo je Občina Ajdovščina skupaj s šolami in vrtci izvedla kot del operacije sodelovanja LAS *Domače in umetnostne obrti – dediščina in sodobnost*, sofinancirane s sredstvi Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja prek Programa razvoja podeželja RS za obdobje 2014 – 2020 (ukrep LEADER/podukrep 19.3). Na fotografiji so otroci iz Otroškega vrtca Ajdovščina. Foto: starši otrok in vzgojiteljice, januar 2021.

»Kulturna dediščina je vrednota v vseh svojih pojavnih oblikah. Je pomemben in nedeljiv del lokalne, regionalne, nacionalne in evropske identitete, predstavlja kakovost življenjskega okolja in je ključni vir uravnoteženega razvoja regij ter države« (*Strategija kulturne dediščine 2020–2023*, Ministrstvo za kulturo RS, 2019: 2).

Ohranjanje in interpretacija edinstvenih kulturnih in naravnih prvin iz preteklosti nista le v rokah strokovnjakov iz dediščinskih institucij ali raziskovalnih centrov, temveč tudi v rokah civilne družbe oz. lokalnih prebivalcev. Ti so v najnovejših strategijah ohranjanja kulturne dediščine v 21. stoletju prepoznani kot nosilci dediščine, izvajalci in prenašalci kulturnih praks mlajšim generacijam. Pomembni akterji v civilni družbi so tudi otroci in mladi, ki bi morali imeti v procesih interpretacije preteklosti in soustvarjanja dediščine pomembno vlogo. Pa jih slišimo? Znamo ovrednotiti, uporabiti ali nadgraditi njihove poglede, »nore« ideje, zamisli, pristope? Ali vrednotimo pomnike, ki so jih ustvarili otroci in mladi? Kako otroke in mlade vključiti v dediščinske aktivnosti ali projekte, da bo ob političnih odločevalcih, strokovnjakih, gospodarstvenikih in drugih skupinah civilne družbe slišan in upoštevan tudi njihov glas?

Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah navaja, da imajo otroci in mladi pravico do svobode govora in polnega sodelovanja v kulturnem in umetniškem življenju. Iz tega sledi, da tudi otroci (po)ustvarjajo kulturno dediščino, ki jo je vredno samostojno zbirati, ohranjati in arhivirati. Danes so otroci kot skupina skromno zastopani kot kulturni nosilci ali proizvajalci, tako v okviru raziskovanja dediščine kot v kontekstu institucionalnega varovanja kulturne dediščine. Dediščinske študije, raziskave in druge prakse zanemarijajo otroke kot družbene in kulturne akterje (Darian Smith, Pascoe 2013; Logan 2013). Zakaj?

1.2 Kaj je namen priročnika?

V priročniku so predstavljeni pristopi, metode, tehnike in primeri dobrih praks, kako raziskovanje in interpretacijo preteklosti ter načine (po)ustvarjanja dediščine zasnovati na način, da bodo otroci in mladi aktivno sodelovali pri raziskovanju in poučnem odkrivanju kulturnih, zgodovinskih in naravnih posebnosti domačega kraja. Želimo si, da bi raziskovanje lokalne dediščine otrokom in mladim predstavljalo pomemben prostor za samorefleksijo na poti odraščanja in izpraševanja: *Kdo sem? Komu pripadam? Kako naprej?* Priročnik je zato namenjen osebju izobraževalno-vzgojnih institucij (vrtcev, osnovnih in srednjih šol, mladinskih centrov, knjižnic, muzejev, ljudskih univerz), zavodov in društev, ki želijo mlade generacije spodbuditi k poglobljenemu razumevanju, raziskovanju in interpretaciji življenja njihovih prednikov.

Premišljeno in poglobljeno interpretacijo preteklih zgodovinskih dogodkov od nas zahtevajo tudi sodobne družbeno-politične in gospodarske razmere, ki velikokrat spodbujajo mobilizacijo preteklosti za populistične, politične ali gospodarske namene. Pri tem pa se namensko pozablja na kulturne pravice nosilcev dediščinskih aktivnosti, tj. lokalnega prebivalstva, ki do svoje dediščine vzpostavi čustven odnos. S komercializacijo in iskanjem »edinstvenosti«, »pristnosti«, »izvirnosti« so lahko znanja, modrosti in izkušnje ljudi

razvrednoteni do te mere, da postanejo kič. Tako je ključno, da tudi mlade seznanimo s procesi in strategijami »pogajanj«, tj. iskanja ravnovesja med varovanjem, razvojem in uporabo dediščine za družbeni in gospodarski razvoj.

Po drugi strani številna tradicionalna znanja, izkušnje in spomini lokalnega prebivalstva odstirajo ideje za soočenje z novodobnimi razvojnimi izzivi, kot so podnebne spremembe, varovanje okolja, revščina, neenakost, razumevanje potreb različnih generacij, spolov, kultur, religij itd. Trajnostni (vzdržni) razvoj skupnosti še zdaleč ne pomeni zgolj varovanja narave in vzdržne uporabe naravnih virov (vode, lesa, rastlin, rud idr.), kot velikokrat beremo v osnovnošolskih učbenikih ali slišimo v širši javnosti, temveč tudi vzpostavljanje sočutne, razumevajoče in strpne skupnosti, ohranjanje socialnih vrednot, zmanjševanje neenakosti, doseganje multikulturalnosti, spodbujanje kritičnega mišljenja, boj proti rasizmu in populizmu, vključevanje prebivalstva v vseživljenjske oblike učenja ipd.

Primeri dobrih praks, metode in pristopi, ki jih predstavljamo v priročniku, kažejo, kako načrtovati, oblikovati in izvajati raziskovalne aktivnosti skupaj z otroci in mladimi tako, da bo tudi njihov glas slišan in vključen v ohranjanje, interpretacijo in razvoj lokalne dediščine. Vloga otrok in mladih na polju (po)ustvarjanja dediščine se kaže na dveh ravneh: lahko so (po)ustvarjalci elementov, ki

Otroci lahko spoznavajo preteklost in odkrivajo pomen kulturne dediščine na več načinov. V kraški vasi Volčji Grad so domače otroke vključili v nastanek dokumentarnega filma: »*Takú je blo na Volčjem Gradi!:* predstavitev preteklega načina življenja v kraški vasi Volčji Grad« (2005), kjer so otroci na izkustven način doživeli življenje na kraški kmetiji, kot se je odvijalo vse do 60. let 20. stoletja. Foto: Arhiv Društva Debela griža, Volčji Grad, 2005.

bodo v družbi prepoznani kot dediščina (npr. otroške igre, gledališke predstave, pesmi, zgodbe ipd.); lahko pa postanejo akterji odkrivanja, vrednotenja in interpretacije dosežkov, ki so jih ustvarili naši predniki (Logan 2013).

Ključna vprašanja, na katera želimo odgovoriti

- Kako mlajšim generacijam predstaviti snovne in nesnovne pomnike iz preteklosti na vključujoč, ustvarjalen in raziskovalen pristop?
- Kako otrokom in mladim pokazati, da dediščina odstira mnogo zanimivih, čustvenih, radoživih ali pretresljivih osebnih in skupnostnih zgodb o načinu življenja v preteklosti, ki lahko spodbujajo nadaljnja razmišljanja o osebnih in družbenih izzivih ter identitetnih procesih v sedanjosti in prihodnosti?
- Kako v dediščini iskati navdih, ustvarjalnost in ideje za raziskovalne naloge, inovativne izdelke, storitve ali nove izobraževalne pristope?
- Kako prepričati mlade generacije, da (po)ustvarjanje lokalne dediščine lahko omogoči številne priložnosti za uresničevanje drznih mladostniških idej v praksi?

1.3 Kaj ponuja vsebina priročnika?

Priročnik je sestavljen iz štirih delov. V prvem delu govorimo o tem, zakaj se sploh ukvarjati z dediščino, kaj je dediščina Slovenije, o novih pristopih varovanja in upravljanja dediščine ter o vlogi mladih v dediščinskih procesih. V drugem delu predstavljamo načine, na katere lahko dediščino približamo mladim, in metode, ki jih lahko uporabimo, da bo raziskovanje preteklosti zanimivo, poučno, ustvarjalno in nepozabno doživetje. Tretji del predstavlja nekaj izbranih dobrih praks, ki jih velja uporabiti, posnemati ali nadgraditi. Slednje kažejo, da se lahko raziskovanje dediščine zaključi z zelo poglobljenimi in s čustvi nabitimi izdelki ter s procesi izdelave, ki spodbujajo in predstavljajo otroško in mladostno radovednost in pogum. Četrty del pa je namenjen tistim, ki jim dediščina predstavlja več kot le snovne in nesnovne elemente iz preteklosti ter bi radi izvedeli več o kompleksnih procesih nastajanja dediščine. V tem poglavju navajamo nekaj osnovnih razlag konceptov, kot so kolektivni spomin, nostalgija, tradicija, kultura, trajnostni razvoj, tehnologija in kulturne pravice, s katerimi se soočajo raziskovalci preteklosti in (po)ustvarjalci dediščine, ko raziskujejo in reflektirajo načine »pogajanja«, tj. odločanja o tem, kaj je iz preteklosti vrednoteno in kaj namensko pozabljeno.

Kaj je kulturna dediščina in zakaj se z njo sploh ukvarjati?

2.1 Dediščina v primežu različnih definicij

Leta 2005 je Svet Evrope (mednarodna evropska institucija za varovanje človekovih pravic) izdal pomenljivo *Okvirno konvencijo o vrednosti kulturne dediščine za družbo* (poznano kot konvencijo FARO), ki določa:

»Kulturna dediščina pomeni skupino virov, podedovanih iz preteklosti, ki jih ljudje neodvisno od lastništva opredelijo kot odsev in izraz svojih nenehno razvijajočih se vrednot, prepričanj, znanja in tradicij.«

Podobno beremo tudi v slovenskem *Zakonu o varstvu kulturne dediščine* (ZVKD 2008), kjer se kulturna dediščina deli na snovno (materialno) in nesnovno dobrino. Materialno dediščino nadalje delimo na premično (predmeti) in nepremično (stavbe, spomeniki).

Med nesnovno kulturno dediščino pa štejemo »nesnovne dobrine, kot so prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine, in z njimi povezane premičnine in kulturni prostori (kjer se ta dediščina predstavlja ali izraža), ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prenašajo iz roda v rod in jih nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino« (ZVKD 2008).

Pod izrazom dediščina ne razumemo več le »monumentalnih«, »imenitnih«, »estetskih«, »univerzalnih« spomenikov, izbranih in vrednotenih zaradi zgodovinskih, umetnostno-zgodovinskih, geografskih, etnoloških, estetskih in drugih meril (npr. svetovna naravna in kulturna dediščina, vpisana v Unescove sezname), temveč so po novih definicijah dediščina tudi značaj in občutek prostora, njegova »avra«, šege in navade, tradicije, jezik, narečja, glasbeni slog, religiozni in posvetni rituali, tradicionalna znanja, osebni in kolektivni spomini, odnosi ter drugi pomeni in prakse, ki jih skupnosti, skupine ali posamezniki vrednotijo iz preteklosti.

Zaključna spoznanja delavnice *Menigov kruh – nekoč in danes*, kjer so dijaki razmišljali o odnosu do kruha skozi čas. Spoznali so, da »odvzeti kruh pomeni odvzeti ljubezen, spomine, nasmeh, druženje ...«. Avtorji plakata: dijaki Srednje šole Veno Pilon Ajdovščina, marec 2021.

Ključno je tudi spoznanje, da ima lahko vsak izmed nas svojo definicijo tega, kaj mu dediščina pomeni in zakaj jo ohranjati. Lahko nas spomni na naše prednike, babice in dedke, zanimive šege in navade, ki so se odvijale v vaški skupnosti, poučne razstave, pripravo osnovnošolskih raziskovalnih nalog. Dediščinske zgodbe pripovedujejo tudi predmeti (npr. kruh, mentrga, krušna peč idr.), napolnjeni s čustvenimi spomini, ki jih posedujejo ljudje, zato jih je vredno slišati, ovrednotiti in trajnostno uporabiti.

Dijakinja je ob fotografiji kruha, posneti za delavnico *Menigov kruh – nekoč in danes* (gl. Delavnica za srednješolce), povedala:

»Fotografija in peka kruha me spomni na mojo babico, ki je umrla pred dvema letoma. Vedno sva skupaj delali kruh, potem sva ga položili na prt, da je tam počakal na mizi. Vedno, preden smo ga začeli jesti ali rezati, ga je poljubila. Spomin na peko kruha mi po eni strani sproža veselje, ker se spominim teh časov, ko smo pekli skupaj z babico. Malo pa sem tudi žalostna, ker ne moremo več tega delati z babi, ampak samo v krogu družine. Ponosna sem, da smo to tradicijo ohranili. Sedaj smo več pekli v času karantene (povezani z epidemijo bolezni Covid-19 – op. avt.) in je bilo prav lepo« (Asja Cigale, dijakinja Srednje šole Venca Pilon Ajdovščina, 16 let, marec 2021).

2.2 Kdo je odgovoren za ohranjanje, varovanje, interpretacijo in uporabo dediščine?

Velikokrat se zdi, da je dediščina le v rokah strokovnjakov iz muzejev, arhivov, zavodov za varstvo kulturne dediščine, raziskovalnih inštitucij, javnih parkov, ki varujejo zaščitena naravna območja, kulturnih zavodov ali društev (nevladnih organizacij). Vendar pa je ključni akter varovanja vsak človek, ki bodisi v okviru svoje skupnosti (družine, vasi, mesta, društva, krožka, šole idr.) ali kot posameznik v preteklih dosežkih prepozna različne vrednote, pomene, korenine, sporočila, čustva, spoznanja in ideje, ki so pomembni za sedanje in prihodnje življenje.

Zavedanje javnosti o pomenu ohranjanja dediščine se sicer povečuje, vendar se zaradi drugačnih življenjskih slogov, novih tehnologij in družbeno-političnih procesov mnoga tradicionalna znanja izgubljajo. Ključno pri tem je, da ugotovimo, kako ta znanja smiselno nadgraditi z novimi tako, da bi jih razumeli kot navdih in vodilo pri inovacijah in s tem pretekla znanja prepletali z novimi ustvarjalnimi idejami. Tako lahko preteklost, ki se nam zdi banalna in nepomembna, »prevedemo« in osmislimo v sedanjosti (Fakin Bajec 2011).

Nam lahko pri tem pomagajo drzne ideje in pogum mladih?

»Kulturno dediščino je potrebno začuti, česar pa prek družbenih omrežij in modernih tehnologij ne moremo. Potreben je živ vtis, potrebno se je srečati, iti na koncerte, se udeležiti delavnice, skratka izkusiti nekaj živega in stvarnega, kar vzbudi občutek topline in pripadnosti.« (Rok Čebtron, dijak Srednje šole Venó Pilon Ajdovščina, 17 let, maj 2020).

Priprava njive za sejanje pšenice.
Fotografija je bila posneta za delavnico
Menigov kruh – nekoč in danes. Foto: Feliks
Možina, dijak Srednje šole Venó Pilon
Ajdovščina, marec 2021.

2.3 Iz sedanjosti v preteklost za boljšo prihodnost. Kaj to pomeni?

Vrednotenje preteklih dosežkov vedno poteka v sedanjosti s pogledom na prihodnost. Zato pravimo, da dediščina povezuje sedanjost s preteklostjo za namene boljše prihodnosti. Dediščino (po)ustvarjamo (tvorimo) v sedanjosti, saj se vrednotenje dosežkov iz preteklosti dogaja v sodobnem času, na sam proces vrednotenja pa vplivajo številni osebni in družbeni pogledi, stališča, zanimanja, potrebe, razmišljanja, konteksti in znanja. Hkrati so pri vrednotenju preteklosti ključnega pomena tudi širše družbeno-politične, tehnološke in gospodarske okoliščine. Zato govorimo, da »spreminjamo stvari v dediščino«. Pri teh procesih je pomembno, da pomen in vsebina v prostoru in času nikakor ne moreta biti ustaljena. Najprej zato, ker se spreminjajo časi, vsakokratne sedanjosti, vrednote in prepričanja, navade in pričakovanja, pa tudi zato, ker se spreminjajo prostori in predmeti, ki jih lahko opazujemo le v vedno znova drugačnih kontekstih (Pogačar 2014).

V določenem kraju, zgodovinskem času ali skupnosti bodo bolj cenjeni in aktualizirani elementi iz kmečke kulture, drugič elementi iz časa prve ali druge svetovne vojne itd. To je odvisno tudi od pomembnih komemorativnih dogodkov, nostalgičnih razpoloženj, spominov in drugih praks, ki se porajajo ob različnih osebnih in kolektivnih krizah, afektivnih (tj. čustvenih) reakcijah in drugih dogodkih. Pomembno je tudi vprašanje o »prezrtih dediščinah« (Hrobat Virloget 2014), katere nosilci so manjšine, migranti ali ranljive skupine (invalidi, otroci s posebnimi potrebami itd.).

V strokovnih krogih zato pravimo, da je dediščina izpogajan in dinamičen koncept. Njeno osrčje predstavljajo kulturne prakse (praznovanja, raziskovalne aktivnosti, projekti, priprava razstav, prireditve, oživljanje tradicije ali zgodovinskih dosežkov, festivali ipd.), v katerih se posredno odvijajo tudi procesi izpogajanj kolektivnih vrednot in pomenov, ki jih skupnost pripisuje materialnim in nematerialnim elementom dediščine (Smith 2006, Fakin Bajec 2011).

Stik generacij pri ohranjanju kulturne dediščine in prenosu tradicionalnih znanj. Foto: Anamarija Cotič, dijakinja Srednje šole Veno Pilon Ajdovščina, maj 2020.

2.4. Kdaj razvrednotimo elemente iz preteklosti?

V snovnih in nesnovnih elementih iz preteklosti navadno iščemo edinstvenost, avtentičnost, posebnost, nenavadnost, različnost, zgodovinskost, estetiko in druge značilnosti. To so pomembne smernice raziskovanja, vendar moramo tudi raziskati pomene, ki so jih snovni in nesnovni elementi imeli (ali jih še imajo) v okolici, kjer se nahajajo. Kakšen je pomen kamna, burje, koruznega kruha, peke potice in drugih praks v družini, kraju, državi, svetu? Kako so se ti pomeni spreminjali skozi čas (npr. pomen kruha danes, v prvem desetletju po drugi svetovni vojni, tik pred drugo svetovno vojno ipd.), zakaj je prišlo do sprememb in kako so spremembe vplivale na vrednotenje elementa?

Pozorni smo tudi na funkcijo, ki jo je imel element, in na to, kako se je ta funkcija spreminjala skozi čas (npr. kruh – hrana revežev ali osnovna sestavina za preživetje?). Če želimo element dediščine (npr. kamen, staro steklenico, kruh, mentrgo, radio ipd.) prilagoditi sodobnim potrebam, moramo paziti, da se prvotna funkcija ne izniči, temveč jo poskušamo nadgraditi v istem kontekstu, kot je bila ustvarjena. Kruh je osnovno prehransko živilo in ne sme biti le dekorativni element. Do razvrednotenja preteklih elementov in njihovih nosilcev – ljudi pride, ko se elementu dediščine popolnoma spremeni pomen, ko npr. rezine kraškega pršuta ne postrežemo na krožniku, temveč jo obesimo na kozolec, ki nima nobene povezave ne s kulinariko ne s Krasom. Nič pa ni narobe, če ga postrežemo na starem krožniku in mu dodamo nove, moderne kulinarične sestavine (npr. fige, melone, orehe, sir), saj tako ostanemo na polju kulinarike. Ko razmišljamo o nadgradnji ali inovativni interpretaciji dediščine, se velja vprašati, kako bi novo interpretacijo komentirali naši stari starši, ki so s svojim trudom, znanjem, požrtvovalnostjo ta element razvili.

Do razvrednotenja dediščine prihaja tudi takrat, ko elemente dediščine, ki danes nimajo več funkcije (npr. kolesa starih vozov, jarem, stari radio idr.) uporabljamo kot dekoracije v prostorih (kuhinjah, jedilnicah ipd.), s katero elementi niso bili nikoli povezani (npr. razstavljenе grablje v kleti ali dnevni sobi).

2.5 Kaj raziskovanje in interpretacija dediščine še odkrivata?

Pri poglobljenem raziskovanju preteklosti ali ohranjenih elementov je treba tudi spoznati in razumeti, kakšen odnos so imeli in imajo ljudje (kulturni nosilci) do elementov, ki jih prepoznavamo kot dediščino. Kako se je ta odnos vzpostavil, ali je pozitiven ali negativen? Pozorni moramo biti tudi na čustvene reakcije, ki se ob spominih na obravnavane elemente dediščine ali ob interpretacijah preteklosti vzpostavijo med ljudmi in se kažejo v obliki joka, jeze, veselja, ponosa, upora, kričanja, zanikanja in podobnih čustvenih reakcij, ki jih izzovejo spomini na preteklost (Tolia-Kelly idr. 2017).

Hkrati je bistvo interpretacije lokalne preteklosti tudi v tem, da opazujemo, kaj bo določena oblika predstavitve (npr. razstava, branje starih časopisnih besedil, knjiga, dramska igra, proslava ipd.) sprožila med ljudmi. Kateri spomini (tako osebni kot kolektivni) se bodo ponovno aktivirali pri različnih skupinah in različnih oblikah interpretacije, npr. prepoznavanju oseb na starih fotografijah na razstavi? Kako bo ta interpretacija prispevala k novim pogovorom, držnim idejam in načrtom za nadaljnje ohranjanje ali poustvarjanje dediščine, kako se bo z dediščino utrdila in povezala skupnost, razvijali medgeneracijski odnosi ipd. Treba se je zavedati, da lokalna zgodovina in dediščina nista »tam nekje zunaj«, zamrznjeni v času in prostoru, in ju je treba nostalgичno ohraniti, ker ljudje umirajo. Lokalne akcije, vaške razstave, vaške akcije

Etnološke delavnice o pekarski dediščini so razkrile mnogo malih skrivnosti, ki jih v svojih spominih hranijo starejši ljudje. Delavnici sta bili organizirani v okviru operacije sodelovanja LAS *Domače in umetnostne obrti – dediščina in sodobnost*, sofinancirane s sredstvi Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja prek Programa razvoja podeželja RS za obdobje 2014 – 2020 (ukrep LEADER/podukrep 19.3).

Foto: Občina Ajdovščina, 2019.

čiščenja in obnove starih predmetov so namreč v sedanjosti pomembne tudi za to, da se ustvarja in povezuje skupnost, da se vzpostavijo pogoji za lažje in sočutno življenje ter da mladi spoznajo, zakaj je pomembno med seboj sodelovati in si pomagati (Fakin Bajec 2020). Z interpretacijami dediščine imajo mladi priložnost, da kritično razmišljajo o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

»Kulturna dediščina je način za ohranjanje stikov s preteklostjo naših dedkov in babic. Skozi pogovor o tej tematiki se tudi mladi, ki se vedno pogosteje navdušujemo nad običaji iz Amerike, začnemo zavedati, kako pomembno je ohranjanje običajev in navad, iz katerih so živeli naši predniki. Spoznamo lahko, kako pust bi pravzaprav bil vsakdan brez kulturne dediščine, saj nas le-ta spremlja in določa, četudi se tega mnogokrat niti ne zavedamo in ji zato tudi ne namenjamo dovolj pozornosti. Ravno kulturna dediščina nas ločuje od ostalih narodov, nas bogati in prispeva k naši posebnosti in prepoznavnosti tako doma kot tudi po svetu.« (Sara Flandja, dijakinja Srednje šole Veno Pilon Ajdovščina, 17 let, maj 2020).

2.6 Kaj je kulturna dediščina Slovenije?

V javnosti se večkrat sprašujemo, kaj je kulturna dediščina Slovenije, posameznih regij, mest in vasi? Na to vprašanje zelo težko odgovorimo in smo hitro preveč splošni in površinski, celo klišejski, če med kulturne posebnosti Slovenije štejemo zgolj potico, kozolec, lipov list, kurente, Triglav. Vsaka domačija, vsako gospodinjstvo, vas, soveska ali mesto ima svoje kulturne posebnosti, ki se oblikujejo v soodvisnosti z naravo, načinom življenja, zgodovino, uporabo orodij, strojev in naprav, politiko itd. Težko rečemo, da je kozolec tipičen element slovenske dediščine, saj ga na Primorskem ne poznajo. Tudi Pirana ne zaznava le morje in Tartinijev trg, Maribora ne samo najstarejša vinska trta, Vipavske doline ne samo burja, Krasa pa ne le kamen in pršut.

Slovenija leži na stičišču štirih geografskih pokrajin (gorski svet, ravninski svet, obmorski svet, dinarsko-kraški svet) in v stiku s štirimi sosednjimi državami, zato ima vsaka regija svoje naravne in kulturne posebnosti, ki so odraz naravnih in kulturnih stikov. Hkrati na ustvarjanje dediščine vplivajo novi priseljenci in njihovi kulturni vplivi, ki s seboj prinesejo svoje dediščine, skupaj pa jih postavljamo v nove odnose in razvijamo nove okvire. Tako postane zanimivo tudi vprašanje, ali lahko čevapčiče in burek, recimo, vključimo v kulinarčno dediščino Slovenije? Kaj bi mladi ponudili svojim vrstnikom iz tujine, ko bi jim želeli predstaviti kulinarčne posebnosti Slovenije ali svojega kraja? Kaj bi jim otroci narisali ali umetniško ustvarili? Smo jih kdaj vprašali?

2.7 Celostno ohranjanje kulturne dediščine

Do začetka 21. stoletja so merila, kaj bo ovrednoteno kot lokalna ali nacionalna kulturna dediščina (kaj bo razglašeno za nacionalni ali lokalni spomenik), določali zgolj strokovnjaki, zaposleni v različnih dediščinskih institucijah (pri nas npr. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, pokrajinski in nacionalni muzeji, Ministrstvo za kulturo). V

sodobnem času pa imajo poleg stroke in politike pomembno vlogo tudi posamezniki in civilna družba, saj so dediščino ustvarili ljudje s svojim znanjem in prilagojenostjo naravnemu in kulturnemu okolju. Zato se spodbuja celostno ohranjanje kulturne dediščine, ki »zahteva vključevanje različnih državnih organov in ustanov, lokalnih in drugih zainteresiranih skupnosti ter predvideva konstruktivno sodelovanje med njimi.« (*Strategija kulturne dediščine 2020–2023* 2019: 3). Pri tem je posebej izpostavljeno, da so državljani, lastniki dediščine in drugi zainteresirani (društva, združenja, nevladne organizacije, lokalne skupnosti itd.) pomembni in enakopravni sodelovalci pri sprejemanju odločitev na vseh ravneh varovanja. V Sloveniji je celostno ohranjanje dediščine na začetku razvoja, saj so še vedno zelo aktualna vprašanja, na kakšen način naj bi skupina lokalnih prebivalcev sodelovala s strokovnjaki ali lokalnimi politikami, na kakšen način in s kakšnimi nameni naj bi bile v celostno ohranjanje vključene gospodarske družbe in kako naj bi dosegli soglasje o tem, zakaj in s kakšnim ciljem varovati pomnike iz preteklosti.

Ključno je zlasti vprašanje, kako v ta dialog vključiti vzgojno-izobraževalne ustanove? Čeprav se po mnogih osnovnih in srednjih šolah, vrtcih, mladinskih centrih in knjižnicah izvajajo različne dediščinske aktivnosti, namenjene otrokom, pišejo raziskovalne naloge in uprizarjajo zanimive gledališke predstave, ideje mladih raziskovalcev v okviru lokalnih občin, turističnih sektorjev in drugih razvojnih iniciativ žal pogosto niso »slišane«. Mladi niso prepoznani kot nosilci kulturnih praks, kaj šele, da bi bila njihova dediščina vrednotena enako kot dediščina drugih lokalnih skupin.

Izkustveni delavnici, ki sta omogočili učenje »in situ«, sta med mladimi spodbudili ustvarjalnost in zavzetost. Bili so ponosni, da so se naučili pomembnih tradicionalnih znanj. Delavnico o izdelovanju izdelkov iz ličja so leta 2012 organizirali člani Društva gospodinj in dramske skupine s Planine pri Ajdovščini, delavnico o suhozidni gradnji pa Fakulteta za arhitekturo (Univerza v Ljubljani) ob sodelovanju z lokalnimi kraškimi mojstri. Fotografija delavnice o suhozidni gradnji je bila posneta v Braniku leta 2011. Foto: Arhiv društva gospodinj (slika 1) in Jasna Fakin Bajec (slika 2).

2.8 Sodelovalni pristopi pri (po)ustvarjanju dediščine

Strategija evropske kulturne dediščine za 21. stoletje, sprejeta leta 2017 v okviru Sveta Evrope, se zavzema za sodelovalni (participativni) pristop pri procesih vrednotenja preteklosti in (po)ustvarjanja kulturne dediščine za namene družbenega, okoljskega, gospodarskega in kulturnega razvoja. Javnost ima pravico vedeti in odločati o tem, kaj, zakaj in na kakšen način upravljati kulturni in naravni prostor, naravne vire in druge kulturne dobrine. Zato je pomembno ustvarjati spodbudno okolje z aktivnimi prebivalci in skupnostmi, da bi ti konstruktivno vplivali na razvoj krajev.

Uspešno izvajanje participativnega procesa je kombinacija pristopov »od zgoraj navzdol« – vključevanje pogledov, znanj in pristojnosti javnih institucij in političnih organov – ter »od spodaj navzgor« – vključevanje aktivnosti, želja, potreb in znanj lokalnih skupnosti, ki jih sestavljajo krajevne skupnosti, društva, študijski krožki, šole, mladinski zavodi idr. Na polju dediščinskih praks to pomeni, da morajo biti ideje, izdelki ali naloge, ki jih razvijejo osnovnošolci, dijaki ali študentje, predstavljene lokalnim političnim organom in javnim zavodom, z namenom, da jih ti podprejo ter vključijo v razvoj območja.

Zakaj participacija otrok in mladih v dediščinskih projektih?

Vključevanje mladih v dediščinske (raziskovalne) projekte prinaša prednosti vsem. Mladi spoznajo načine raziskovanja preteklosti, procese (po)ustvarjanja dediščine in strategije »odločanja« o tem, katere predmete iz preteklosti ohraniti in katerih ne. S svojimi raziskovalnimi nalogami lahko bistveno pripomorejo k procesom ustvarjanja lokalne dediščine. Hkrati pridobijo nove veščine dokumentiranja in kritičnega razmišljanja o lokalni dediščini, spoznajo vlogo kulturnih nosilcev in prenašalcev dediščine ter načine sodelovanja s širšo skupnostjo, odprejo pa se jim tudi nove možnosti za koristno preživljanje prostega časa.

Projektna skupina bo od mladih pridobila sveže ideje, novo energijo in navdušenje. V krajevnih skupnostih bodo prav mladi tisti, ki bodo čez čas pripravljeni aktivno sodelovati pri upravljanju z lokalno dediščino (glej Spletni vir 1).

2.9 Dediščina in mladi

»Poznavanje svoje in tuje kulturne dediščine nam omogoča, da cenimo svoje prednike, navade in običaje. Tudi tiste najstarejše, na katere smo morda že skoraj pozabili. Spominom iz otroštva, starim pripovedkam in utrinkom iz življenj naših bližnjih posvetimo več pozornosti. Tako zavzamejo posebno mesto v naših srcih in nas oblikujejo v zavedne, močne ter ponosne posameznike« (Tanaja Odar, dijakinja Srednje šole Veno Pilon Ajdovščina, maj 2020).

Med pomembne deležnike soustvarjanja kulturne dediščine torej štejemo tudi otroke in mlade. Pomembno je, da jim dediščino predstavimo v kontekstu socialnih, kulturnih, gospodarskih in okoljevarstvenih sprememb in tokov v mikro in makro okoljih, saj se lahko v svetu številnih globalnih tokov premalo zavedajo pomena in vrednosti stvaritev njihovih prednikov za gradnjo in utrjevanje osebne identitete ter soustvarjanje kolektivnih – družbenih identifikacijskih praks. Ker je otrokom in mladim dediščina večkrat zelo površinsko predstavljena, se jim velikokrat zdi nezanimiva, povezujejo jo zgolj s turizmom in do nje ne kažejo posebnega odnosa. Prav tako v dediščinskih praksah ne prepoznajo lastne vloge pri skupnem razmišljanju o tem, kaj ohranjati in razvijati za zanamce. Akcij raziskovanja preteklosti tudi ne povezujejo s priložnostmi za kritično, ustvarjalno in poglobljeno razmišljanje o preživitvenih praksah nekoč in danes (Fakin Bajec 2019, Lemut Bajec 2019).

Evropska skupnost v dokumentu *Mladi za dediščino; mladi oživljajo kulturno dediščino* (EU 2018) izpostavlja vlogo mladih kot ambasadorjev evropskih vrednot, raziskovalcev in soustvarjalcev evropske kulturne dediščine. S prostovoljstvom v aktivnostih, katerih cilji so varovanje, ohranjanje in promocija dediščine, naj bi se mladi ozavestili o pomnikih lokalne dediščine, jih bolje razumeli in s tem aktivno sooblikovali družbo. Njihova znanja, ustvarjalnost in drznost naj bi prispevali k dostopu do lokalne dediščine ter k njeni promociji in razvoju (prav tam). Pa je tudi v praksi tako?

Izkušnje dela z otroki in mladimi so pokazale, da je njihova prisotnost v dediščinskih akcijah pomembna z več vidikov. Izkazalo se je, da so mlajše generacije lahko dober mediator pri vključevanju širše javnosti (zlasti starejših) v dediščinske prakse, zagotavljanju medgeneracijskega povezovanja in iskanju inovativnih rešitev za sodobne interpretacije preteklosti.

Pri starejših sogovornikih, ki jim je morda neprijetno govoriti o njihovih preteklih znanjih in izkušnjah ali se jih celo sramujejo (zaradi revščine, izobrazbe, družbeno-političnih kontekstov itd.), lahko otroci in mladi s svojo pristnostjo in radoživostjo hitro vplivajo na premagovanje osebnostnih ali starostnih ovir. Pogovor med starejšimi in mladimi spodbudi zavedanje, da so spomini, znanja, dosežki in ideje starejših dragocen vir za razmišljanje o prihodnosti, učenje *in situ*, prepoznavanje in vrednotenje življenja, oblikovanje mladostniške osebnosti, soočanje z različnimi izzivi ipd.

Poleg tega lahko medgeneracijski pogovor spodbudi mlade, da začnejo spoznavati stiske starejših in njihove osebnosti. Spoznali bodo, da so nekateri sogovorniki dobri govorci in radi pripovedujejo o obravnavani temi, spet drugim je treba postaviti več podvprašanj, jih dodatno motivirati. S tem se otroci in mladi naučijo strpnosti, potrpežljivosti, občutljivosti in pomena spoštovanja starejših in šibkejših generacij. Če intervjuvajo migrante, spoznajo in se naučijo drugačnih šeg in navad, jezika, mišljenja, vere, zaradi česar lahko postanejo strpnejši in bolj razumevajoči do drugačnih, do ohranjanja kulturnih različnosti in do vzpostavljanja medkulturnosti.

»Potrebno je spoznavati druge kulture in običaje, saj s tem bolje spoznamo sebe. Šele ko spoznamo druge kulture, se začnemo dobro zavedati svoje, začnemo jo ceniti, spoštovati in ohranjati. Pri vsem tem je potrebno biti kritičen in odprt za druge kulture in mnenja, saj je to edina pot do boljšega skupnega življenja. Žal je danes več laži kot resnice, zato je potrebno biti kritičen in informacije preverjati. Kritično razmišljanje je eno od področij, na katerem sem naredil velik napredek tekom tega projekta« (Žiga Pavlica, dijak Srednje šole Venio Pilon Ajdovščina, 17 let, maj 2020).

2.10 Dediščina in digitalna družba (digitalizacija dediščine)

Razvoj sodobne družbe poteka pod ogromnim vplivom digitalnih tehnologij, ki močno vplivajo na sodobno okolje in spreminjanje družbe. Hkrati odpirajo nove poti sodelovanja, komunikacije in tudi učenja. Sodobna digitalna gradiva (npr. govoreči zemljevidi, 3D modeli, oblaki točk, animacije (virtualna in obogatena resničnost), digitalne fotografske zbirke in arhivi, spletni mediji idr.) igrajo pomembno vlogo tudi pri raziskovanju preteklosti, (so)ustvarjanju dediščine ter njeni interpretaciji, distribuciji in predstavitvi npr. na področju kulturnega turizma, ustvarjalne industrije, vseživljenjskega izobraževanja.

Snemanje, obdelava podatkov in vizualizacije s pomočjo filmov so že splošno znani pristopi pri raziskovanju dediščine, vendar nove tehnologije, orodja in socialni mediji (Facebook, Instagram, Twitter idr.) vplivajo tudi na spoznavanje in spreminjanje pomena in pomembnosti kulturne dediščine v določenem okolju. Z oblikovanjem digitalnih učnih orodij (prim. digitalni učni vir *Kruh in čas*) in drugih platform (prim. digitalne zbirke), ki spodbujajo aktivno sodelovanje različnih deležnikov (posameznikov, lokalnih skupnosti, mladih, turistov, strokovnjakov idr.), se hkrati razvijajo novi pristopi k ozaveščanju in opolnomočenju državljanov, ki živijo v krajih z bogato dediščino.

Hkrati digitalni svet posameznikom in skupnostim omogoča, da aktivno soustvarjajo zgodbe, zbirke podatkov in arhive svojih spominov in vsakdana ter tako svoje zgodbe, vrednote in vse tisto, kar se jim zdi pomembno, uveljavljajo v širših družbeno-kulturnih kontekstih. Prav digitalna tehnologija jim pogosto omogoča, da se njihova preteklost in zgodovina ter kulturno ozadje, ki je pogosto izključeno iz nacionalne zgodovine, vključijo v interpretacijo lokalnih zgodb, saj digitalne tehnologije omogočajo interaktivno komunikacijo v realnem času in sodelovanje med uporabniki in vsebinami, v mnogih primerih mimo dediščinskih institucij (muzejev, arhivov, knjižnic). Tu pride prav digitalno pripovedovanje (Pogačar 2016).

Toda uporaba katere koli tehnologije vedno povzroči nove izzive, ki jih moramo prepoznati, razumeti in upravljati, zato je treba tehnologije uporabljati premišljeno in se namesto spraševanja, kaj vse je mogoče, osredotočiti na to, kaj lahko tehnologija naredi za nas. Tehtno velja razmisliti, kako dediščino »prenesti« v digitalni svet, da se izognemo zlorabam, poustvarjanju napačnih novic in kršenju kulturnih pravic. Pri tem moramo biti pozorni na vse bolj dominantno vlogo avdiovizualnih medijev, ki na račun tiskanih pomembno zaznamujejo in sooblikujejo predstavnostni svet, vplivajo pa tudi na pozornost in pomnjenje (Kovač in van der Weel 2018).

Po *Listina o ohranjanju digitalne dediščine*, ki jo je Unesco izdal leta 2009, digitalno dediščino sestavljajo »viri človeškega znanja ali kulturno, izobraževalno, znanstveno izražanje, ki se ustvarja v digitalnem svetu ali pretvarja v digitalno obliko iz obstoječih analognih virov [kot so] besedila, baze podatkov, mirujoče in gibljive slike, zvok, grafika, programska oprema in spletne strani« (Spletni vir 2).

»Digitizacija« je proces spreminjanja fizičnih (dvo- ali tridimenzionalnih) predmetov v digitalne (dvo- ali tridimenzionalne) predmete, tako da določen predmet izberemo, digitiziramo in omogočimo dostop do njega. Tehnike digitizacije so odvisne od vrste predmeta – besedila, fotografije, arhitekture, zvoka, videa itd. Na ta način dobimo digitizirane predmete, s katerimi lahko ustvarjamo digitalne pripovedi, tako da fotografije, video ali zvočne posnetke sestavljamo in montiramo v nove pripovedi ali pa v programirana okolja aplikacij. »Digitalizacija« pa pomeni spreminjanje procesov (npr. organizacijskih, izobraževalnih idr.) v digitalne procese (npr. e-izobraževanje).

Nove tehnologije nam v tem primeru omogočajo, da vsakdanjega predmeta (npr. kruha, mentrge, loparja) ne predstavimo samo skozi njegovo zgodovino, ampak da ga prav z uporabo posnetkov, pripovedi in funkcionalnosti spletne strani, kakršna je *Kruh in čas* (gl. Spletni vir 3), razkrijemo v širši družbeni kompleksnosti, pri tem pa uporabimo tehnološke zmožnosti tako pri zbiranju gradiva kot tudi pri njegovi organizaciji. Predvsem pa je vrednost tovrstnih orodij v tem, da omogočajo raziskovalni proces, drugačne pristope k predstavljanju in branju gradiva ter s tem nove možnosti razumevanja.

Digitalni svet omogoča nove oblike interpretacije dediščine, med njimi tudi obogatene resničnosti. Kaj so digitalno obogatene izkušnje nepremične kulturne dediščine?

V priročniku *Digitalno inoviranje kulturne dediščine: Priročnik za turistične destinacije* (Straus, Starc-Peceny, Ilijaš 2019: 6) med drugim izvemo:

»Ljudje smo svet vedno doživljali v dveh dimenzijah, v domišljjski in fizični. Z novimi tehnologijami se poraja vrsta novih doživetij in prepletenost teh dveh svetov, ki ustvarjajo realnost, v kateri se nekateri še ne znajdejo, mladi pa so jo vzeli za svojo. To realnost polnimo z izmišljenimi liki in zgodbami, ki animirajo mlade (npr. raznovrstne animirane igrice), medtem ko naša kulturna dediščina sameva v vitrinah skrbno varovanih muzejskih zbirk.«

Z namenom sodobnega spoznavanja in obuditve skritih draguljev iz naše preteklosti in njene interpretacije v okviru turističnih doživetij se digitalno inoviranje nepremične kulturne dediščine usmerja k namenskem razvoju novih, k uporabniku usmerjenih produktov in storitev. Z uporabo naprednih tehnologij (obogatena resničnost, 3D skeniranje in 3D tisk, spletne platforme ...), ob sočasnem spoštovanju dediščine in varovalnih režimov (z uporabo neinvazivnih tehnologij) ter razvoju ustreznih znanj in veščin, ki povezujejo dediščinsko stroko s podjetniškimi veščinami in pristopi, so vrednote dediščine uporabnikom predstavljane na zanimiv in izkušten način (prav tam: 7).

Kako raziskovati preteklost in soustvarjati kulturno dediščino z otroki in mladimi

Foto: Arhiv Društva Debela griža iz Volčjega Grada, 2005.

»Kulturna dediščina predstavlja življenje naših prednikov, njihovo delo in trud, ki so ga vložili v za nas 'samoumevno' zapuščino. Nevede nas povezuje« (Nika Andlovic, dijakinja Srednje šole Veno Pilon Ajdovščina, 17 let, maj 2020).

Kako otrokom in mladim približati preteklost in dediščino na zanimiv, ustvarjalen in poučen način? V nadaljevanju predstavljamo nekaj pomembnih korakov in metod, ki bodo omogočile zanimivo, izkustveno in doživeto raziskovanje preteklosti.

3.1 Pristopi raziskovanja

- **»Prižgimo iskrico«, saj pogovor o dediščini nima napačnih odgovorov.**

Mladim besedo »dediščina« predstavimo na jasen, razumljiv in enostaven način in med njimi vzbudimo oziroma »prižgimo« zanimanje za njeno raziskovanje. Ključno je zavedanje, da lahko vsak izmed nas različno vrednoti snovne in nesnovne elemente iz preteklosti, saj je to odvisno od različnih dejavnikov (družine, izkušenj, znanj, osebnosti, zanimanj itn.). Zato ni enotne definicije o dediščini. Z razmišljanjem in spraševanjem, kaj je dediščina našega kraja, lahko dobimo raznovrstne odgovore. Zato je treba otroke in mlade opozoriti, da pri pogovoru o dediščini ni napačnih odgovorov in mnenj! Kresanje mnenj in poglobljeno razmišljanje o tem, zakaj vsak izmed nas drugače razume in vrednoti pomnike iz preteklosti, lahko le spodbudi konstruktivno debato o tem, kako nas preteklost zaznamuje.

- **Približajmo dediščino potrebam in izzivom sodobnega življenja in s tem osmislimo življenje.**

Mladim pojasnimo, da dediščino soustvarjamo »tukaj in sedaj«, pri čemer vire za njeno (po)ustvarjanje jemljemo iz preteklosti (npr. tradicionalna znanja, stare recepte, arhitekturne stile, glasbene sloge ipd.). Pozorni bodimo na to, kako nam lahko viri iz preteklosti pomagajo živeti v sedanosti in prihodnosti ter kako so nam lahko v pomoč npr. pri utrjevanju identitete, samorefleksiji, kritičnem razmišljanju, razumevanju družbe, pri ustvarjanju novih izdelkov, modnih smernic, oblikovanju, marketinških idejah ipd.

Elementi dediščine predstavljajo korenine za gradnjo osebne in družbene identitete. Ko razmišljamo o uporabi dediščine v osebnem razvoju, pozornost usmerimo na življenje posameznikov in podarimo, da to niso nujno le pomembne zgodovinske osebnosti iz našega kraja, ampak so lahko tudi osebe, neposredno povezane z življenjem otrok ali mladih (stari starši, sosed, stric ipd.). Lahko se osredotočimo na pomembne zgodovinske ali družinske dogodke, ki zaznamujejo določen kraj ali družino. Pod drobnogled lahko vzamemo lokalno industrijo, obrti, kulinariko, botaniko, stara semena, načine obdelave zemlje, kulturne značilnosti pokrajine, glasbene okuse, šport, delo in orodja na kmetiji, arhitekturo hiš itd. S pomočjo fotografij ali starih videoposnetkov otroci in mladi primerjajo življenje nekoč in danes (glej metodi Fotografija ter Foto-izražanje). Pri tem ne pozabimo, da ima vsak medijski zapis o ali iz preteklosti svojo tehnološko omejitev, narativno

strukturo (npr. kadriranje, izbira motiva, lastnik fotoaparata skozi čas) – skratka, izkoristimo priložnost za opozarjanje na kritično vrednotenje medijskih virov kot orodij za reprezentacijo, in ne zvestih reprezentacij realnosti. Otroci lahko ob virih pripovedujejo raznovrstne zgodbe o starih predmetih (glej metodo Pripovedovanje zgodb) in hkrati razmišljajo tudi o načinu predstavljanja preteklosti (npr. ali so bili stari časi res črno-beli, tako kot na starih fotografijah).

Mlade spodbudimo k pogovoru o sodobnih razvojnih izzivih (revščini, neenakosti, podnebnih spremembah, pomanjkanju vode, individualizmu, nestrpnosti do drugačnih, lokalno pridelani hrani); ideje za rešitve pa lahko iščemo v preteklih znanjih, ki jih prevedemo v sedanje specifične kontekste. Na primer, kako so se včasih, ko ni bilo vodovodov, soočali s pomanjkanjem vode? Kako so vzgajali semena, ko ni bilo semenarn? Kako so premagovali lakoto? Kaj so jedli? Kako so bili samooskrbni? V iskanju rešitev za sodobne izzive mladi osmislijo sedanje življenje in pretekle dosežke ter spoznavajo možnosti za aktivno udejstvovanje v družbi (gl. poglavje Participativno upravljanje s kulturno dediščino).

- **Raziskujemo dediščino, ki otroke in mlade še posebej zanima.**

Otroci in mladi naj sami predlagajo teme za raziskovanje; izhajajo naj iz svojih zanimanj, domišljije, radovednosti (glej metodo »viharjenje možganov«). Nekatere otroke ali mlade bo bolj zanimala tehnična ali arheološka dediščina, druge moda, kulinarika, šport, glasba ali kmetijstvo. Lahko se dogovorite za skupno rdečo nit (npr. voda, avto, kruh, koruza itn.), ki jo otroci raziskujejo z različnih zornih kotov s poudarkom na časovni dimenziji (nekoč in danes), njeni uporabi (kmetijstvu, gospodinjstvu, higieni, industriji), tehničnih pripomočkov (napravah in strojih), vplivu na kulturno okolje, naravo, botaniko, živalstvo itd.

Otroke in mlade pri razmišljanju usmerjamo z vprašanji: *Kaj ti pomeni dediščina? Kako bi dediščino razložili otrokom iz vrtca? Kaj je dediščina tvoje družine? Kaj je dediščina tvojega kraja? Na kaj si v tvojem kraju najbolj ponosen? Kaj bi ti naredil za interpretacijo dediščine?* Nato jih bodrimo k raziskovanju z uporabo različnih metod.

- **Spodbujamo praktične in ustvarjalne aktivnosti, v katerih bodo otroci in mladi videli smisel.**

Mladi so radi ustvarjalci in svet okoli sebe doživljajo na izkustven način. Poiščite priložnosti, kjer bodo imeli možnost izkusiti, okusiti, doživeti dediščino, saj jim bo to olajšalo pot za raziskovanje. V sodelovanju z lokalnimi društvi, muzeji ali posamezniki organizirajte »doživljajski dan«, kjer bodo otroci aktivno (po)ustvarjali dediščino (glej metodo etnološka delavnica). Sprehodite se po domačem kraju, otroci pa naj se prelevijo v turistične delavce, detektive, ustvarjalce novodobnih turističnih aplikacij, ki za mlajšo generacijo pripravijo učni list o lokalni dediščini (glej dobro prakso za osnovnošolce prve in druge triade). Po obisku lahko otroke in mlade vprašate: *Kaj se vam je na doživljajskem dnevu zdelo najbolj zanimivo, privlačno, presenetljivo? Kaj vas je najbolj razočaralo, prizadelo, ožalostilo? O čem bi želeli še več izvedeti? Kaj bi sami naredili, da bi bil kraj še bolj privlačen in zanimiv za mlade raziskovalce dediščine?*

• Izpostavimo prednosti raziskovanja dediščine.

Raziskovanje dediščine otrokom in mladim omogoča razvoj novih spretnosti, pridobivanje izkušenj in referenc, ki jim bodo pomagale pri nadaljnjem izobraževanju, lažjem pridobivanju študentskega dela ali zaposlitve itn. Z njim si bodo okrepili samozavest, razvili komunikacijske spretnosti, veščine pisanja, javnega nastopanja in skupinskega dela ter bolje spoznali in razumeli svoje domače okolje.

Spodbujajte mlade, da svoje naloge prijavijo na različne nacionalne razpise, tekmovanja in natečaje, kar bo dodatno spodbudilo njihovo angažiranost in pripravljenost za delo.

Pomembno

- Dovolite, da otroci in mladi vodijo projektno raziskovalno aktivnost na področju dediščine ali lokalne zgodovine.
- Ponudite jim različne ustvarjalne aktivnosti, prek katerih bodo doživeli stare časa.
- Jasno jim povejte, katerih veščin se bodo naučili in zakaj jih bodo potrebovali pri nadaljnjem šolanju.
- Prepoznajte njihove dosežke.
- Ustvarite sodelovanje in partnerstva med mladimi in dediščinskimi organizacijami, lokalnimi skupnostmi, društvi in drugimi posamezniki.
- V aktivnosti vključite izkušenega mladinskega delavca ali učitelja, ki bo znal pritegniti mlade.

Povzeto po: Spletni vir 1.

3.2 Metode raziskovanja

3.2.1 Intervju

Intervju je polformalno organizirano srečanje med dvema ali več osebami (spraševalcem in intervjuvancem), katerega cilj je zbrati čim več informacij, znanj, stališč, želja in idej s pomočjo raziskovalnih vprašanj. Na področju raziskovanja preteklosti in kulturne dediščine priporočamo delno vodeni intervju (tj. polstrukturiran intervju), kjer ima spraševalec vnaprej pripravljena vprašanja, vendar pa se mu ni treba strogo držati predvidenega načrta, temveč se lahko na posebno zanimive ali nepričakovane izjave sproti odziva z dodatnimi podvprašanji. Pomembno je, da pridobi podatke o izkušnjah in spominih nosilcev kulturnih praks, okoliščinah oz. kontekstu njihovega nastajanja, prepričanjih, mnenjih, stališčih, vrednotah, motivaciji in načinu razmišljanja intervjuvancev. Vprašanja navadno vsebujejo vprašalnice »kaj«, »zakaj« in »kako«. Nanje ni mogoče odgovoriti samo z »da« ali »ne«, in tako pridobimo izčrpne odgovore. Lahko uporabimo tehniko lijaka, pri kateri pogovor začnemo z odprtimi in splošnimi vprašanji in ga razvijamo z vse bolj konkretna in zaprta. Vprašanja morajo biti razumljiva, nedvoumna, kratka, jedrnata, spodbudna. Pri dodatnih, tj. spodbudnih vprašanjih sogovornika usmerjamo, da se poglobi v temo, jo

konkretizira, pojasni nejasnosti, kritično razmišlja, morda napove razvoj dogodkov v prihodnosti. Pomembno je, da spraševalec neposredno ne komentira odgovorov in ne vpliva na mnenje sogovornika.

Za enourni pogovor zadošča od 10 do 15 osnovnih kakovostnih vprašanj. Izo-gibati se je treba tudi predolgim (dva, naj-več trije stavki zadoščajo, sicer je lahko vprašanje nejasno) in večdelnim vpraša-njem (intervjuvanec navadno odgovori le na en del).

Nasveti za pripravo otrok in mladih na intervju

- Skupaj z otroki in mladimi se pogo-vorite o izbrani temi; poizvedite, koli-ko otroci in mladi poznajo obravna-vano problematiko in kaj bi želeli še izvedeti.
- Skupaj pripravite 15 vprašanj. Morda se pogovorite o možnih odgovorih, na katere naj bodo otroci in mladi pripravljeni. Če bodo v času intervju-ja pridobili drugačne odgovore, jim bo intervju toliko bolj zanimiv in jih bo spodbudil k nadaljnjemu razisko-vanju.
- Opozorite otroke, naj intervjuvan-cem jasno razložijo namen intervju-ja, pogoje zaupnosti pridobljenih po-datkov, način izvedbe in čas trajanja intervjuja.
- Opozorite otroke in mlade, da bodo nekateri sogovorniki dobri govorci, ki se bodo veselili pogovorov o svojem življenju in bodo zato veliko povedali o obravnavani temi. Drugim pa bo treba postaviti več podvprašanj, jih dodatno motivirati in spodbujati. Morda bodo starejši počasneje govo-rili, slabo slišali. Zato naj bodo otroci in mladi strpni, potrpežljivi, sočutni

Utrip iz otroških etnoloških delavnic v kraški vasi Volčji Grad, kjer so se domači otroci preizkusili tudi kot mladi etnologi in kulturni antropologi ter s starejšimi izvedli različne aktivnosti. Delavnico je izvedlo Društvo Debela griža leta 2005.
Foto: Jasna Fakin Bajec.

in občutljivi. Ne smejo se smejati in norčevati iz odgovorov. Če intervjuvajo migrante, naj bodo razumevajoči do drugačnih navad, slabe komunikacije zaradi nepoznavanja domačega jezika in podobnih izzivov.

- Otroci in mladi naj izvedejo več intervjujev na isto temo, z istimi vprašanji. To bo morda za otroke dolgočasno, vendar lahko na tak način med seboj primerjajo podatke in so pozorni na zanesljivost in pravilnost podatkov. Če se pojavljajo isti odgovori pri več intervjuvancev, pomeni, da so podatki zanesljivi. Pri drugem ali tretjem intervjuju, ko so se mladi že poglobili v temo, lahko v primeru nejasnosti postavijo dodatna vprašanja.

Nasveti za uspešno izvedbo intervjuja

- Otroci naj si pripravijo način beleženja podatkov. Lahko si naredijo zapiske; najbolje pa je, da z diktafoni ali pametni telefoni posnamejo intervju, saj ga bodo lahko tako večkrat poslušali v času raziskave. Če bodo otroci in mladi uporabili diktafon, je treba biti pozoren, da deluje ves čas pogovora.
- Pomembno je, da se med otroci ali mladostniki in intervjuvancem vzpostavi zaupanje, kar lahko otroci hitro dosežejo z zavzetostjo, zanimanjem, radovednostjo. Ker so ta intervju potrebne spretnosti in izkušnje, priporočamo, da so pri izvedbi prvega intervjuja prisotni tudi starejši (npr. učitelji, mentorji, starši), potem pa naj otroci intervjuje izvajajo sami, saj se bodo s tem naučili samostojnosti, pridobili samozavest in postali aktivni akterji (so)ustvarjanja dediščine. Otrokom ne bo nihče zameril, če bodo naredili napake!
- Otroke naučite, da nadzorujejo intervju, da ohranjajo fokus in usmerjajo sogovornika, ki lahko hitro izgubi rdečo nit pogovora.

Nasveti po opravljenem intervjuju

- Otroci naj zapišejo svoja opažanja: kaj jim je bilo všeč, kaj ne, kaj jih je najbolj pretreslo, kaj bi oni naredili v določenih situacijah.
- Otroci naj si zapišejo odzive sogovornikov, čustvene reakcije (smeh, jok, solzne oči, jeza ipd.). Z njimi se pogovorite o čustvih, ki so jih zaznali pri sogovornikih (kaj se je zgodilo, zakaj je prišlo do te reakcije ipd.).
- Starejši otroci in mladi naj intervju transkribirajo. Pozorni naj bodo na narečne besede, ki naj jih ob knjižnih izrazih tudi zapišejo. V raziskovalni nalogi lahko določene citate sogovornikov vključijo v besedilo, saj s tem pokažejo njegovo pristnost. Pozorni naj bodo na stavke ali dele intervjujev, ki izražajo čustva, osebne izkušnje, zgodbe ipd.
- S pomočjo literature in analize več intervjujev ugotovitve umestite v širši časovni in družbeno-kulturni okvir.
- Ugotovitve predstavite v obliki raziskovalne naloge, javne predstavitve za starše, udeležene sogovornike in lokalne politike in/ali razstave, spisa in drugih šolskih nalog.

Učenke OŠ Šturje Ajdovščina, avtorice raziskovalne naloge »Zrno do zrna ... vipavska pogača«, ki je nastala v okviru projekta Moj kraj moj »šef« (Turizmu pomaga lastna glava, Turistična zveza Slovenije, 2020/2021), so zapisale:

»Z izvedbo intervjujev smo se prvič srečale. Metoda nam je bila zanimiva. Pri tem smo se naučile veliko novega in se ob tem še dostikrat nasmejale. Starejši ljudje so namreč lahko kar precej zabavni.«

3.2.2 Fotografija – pomemben vir za poglobljeno raziskovanje preteklosti

Za raziskovalce, ki se ukvarjajo z raziskovanjem načinov življenja ljudi v preteklosti in danes, so fotografije zelo pomembno orodje raziskovanja. Ponujajo vir informacij, pripomoček pri vodenju intervjuja s pripovedovalci ali dokumentarni zapis za sprotno beleženje podatkov, pojasnjevanje ali ilustracijo zapisanega. Pomembne so tudi za pripovedovalca, kajti s tem, ko sogovornik opisuje določeno fotografijo, ljudi na njej, kraj slikanja, oblačilni videz, avtomobile in druge materialne dobrine in vrednote, lahko fotografija pri njem sproži nove asociacije na dogodke, o katerih ga sprašujemo, in mu spodbudi nove spomine, razmišljanja in kritično ovrednotenje. Tako nam sogovornik pove več kot sicer.

Raziskovalci se s pomočjo starih fotografij tudi bolje vživijo ter bolje razumejo in spoznajo kraj, čas in družbeni položaj ljudi in praks, ki jih raziskujejo. Tako so njihovi podatki in interpretacija kulture in življenjskega sloga bolj objektivni in verodostojni.

Otroci in mladi radi opazujejo stare fotografije, sploh če jasno odražajo nasprotja med preteklim in sedanjim življenjem. Ob njih se lažje pogovarjajo o starih časih, prednikih, njihovih življenjskih usodah. Lažje spremljajo spreminjanje in razvoj krajev, oseb, stanovanskih enot itd. Opozoriti jih moramo na detajle, ki jih na prvi pogled sploh ne opazijo (letnica na zidu, nogavičke in čevlji otrok, frizura, napisi na hišah, kamni na strehi itn.). Lahko si pomagajo s povečevalnim steklom in postanejo pravi detektivi. Pogovor o izbrani fotografiji lahko v razredu sproži debato o različnih družbenih temah (več gl. Sosič 2001).

- S fotografij je lahko razvidna vloga članov družine: moža – moškega, žene – ženske, matere, otrok, starih staršev. Razpored oseb na fotografiji lahko govori o njihovih medsebojnih odnosih. Včasih je bilo ustaljeno pravilo, da oče in (ali) mati sedita, otroci so razvrščeni okrog njiju po hierarhiji, včasih po spolu ali starosti. Dojenčke držijo izključno matere, le redko najstarejše sestrice ipd.
- Fotografije tudi kažejo modo časa in slog oblačenja različnih slojev prebivalstva, frizure, nakit, ličenje, okus, tkanine.
- Na starih fotografijah iz vsakdanjega življenja, ki jih je sicer manj, lahko sledimo delu in načinom izvajanja posameznih obrtniških in kmečkih del v določenem kraju, delitvi dela v družini, njenemu materialnemu stanju.
- Fotografije lahko kažejo pomembne življenjske poti in dogodke – vojake v vojski, mlado dekle pred poroko, poročno slavlje, birmo, smrt ipd. Z otroci in mladimi se lahko pogovorimo o starosti mladoporočencev, starostni in spolni strukturi družine, medsebojni podobnosti in genetskim značilnostim, sobivanju več generacij.

- Pozornost pritegnejo tudi posamezni elementi materialne kulture v okolici – stavbe, predmeti, okrasje itn. – na kar so ljudje ponosni in s čimer se radi istovetijo.
- Fotografije tudi kažejo željo po idealiziranju ter ugajanju sebi in drugim, kar se kaže v drži posameznikov. Ali ne velja tudi danes, da človek, zavedajoč se, da je fotografiran, preneha biti spontan in avtomatično zavzame pozo? Pogovorite se z otroci in mladimi, zakaj je temu tako.
- Vse do obdobja po drugi vojni je količina fotografij v družini lahko pomenila znak socialnega statusa. Preprostejši in manj premožni ljudje so redkeje imeli možnost fotografiranja. Fotografij premožnih kmetov, obrtnikov, gostilničarjev ali trgovcev je namreč precej več kot fotografij kajžarskih in ostalih nižjih slojev. Kaj pa danes?

Kaj nam pripovedujeta fotografiji? O prevoznih sredstvih, oblačilih ali družinskih oziroma vaških medgeneracijskih odnosih? Prva fotografija, posneta okoli leta 1962, je last družine Fakin iz Komna. Avtor druge fotografija, posnete v Dornberku leta 1926, je ajdovski umetnik in fotograf Veno Pilon. Hrani jo Slovenski etnografski muzej (zbirka Veno Pilon, št. 18 F0033977).

Za interpretacijo preteklosti ali dediščine s pomočjo fotografij morajo biti te opremljene z vso spremljajočo zgodbo, ki govori o času njihovega nastanka ter o gospodarskih, družbenih in kulturnih razmerah. Ko analiziramo in raziskujemo fotografijo, je ključno odgovoriti na naslednja vprašanja: *Čigava je bila fotografija? Kaj je na njej? Kje se je to zgodilo? Kje, kdaj, zakaj in kako je bila posneta in uporabljena? Kdo jo je posnel? Zakaj jo je lastnik hranil – npr. kot spomin na mlada leta, prijatelje, sorodnike, ki so morda že pokojni? Je bila na častnem mestu v družinskem albumu ali je visela na steni in zakaj? S temi podatki spoznamo njen kontekst, ki je zelo pomemben za nadaljnje raziskave (povzeto po Sosič 2001). Pri citiranju fotografije v raziskovalni nalogi je treba navesti kratek naslov, avtorja, leto nastanka in kraj nastanka fotografije.*

Katere spomine vzbudi pogovor o kruhu? Spomni nas na praznovanje slovenskega tradicionalnega zajtrka; na babico, ki že vrsto let peče kruh; ali na tradicijo, ko se kruh tik pred peko blagoslovi z rekom »Sveti križ božji«. Slike so bile posnete za delavnico *Menigov kruh – nekoč in danes*. Foto: Rok Čebtron, Feliks Možina, Gaja Merljak, Srednja šola Venon Pilon Ajdovščina, marec 2021.

3.2.3 Foto-izražanje

Foto-izražanje (angl. *photovoicing*) je kreativna in vizualna raziskovalna metoda, kjer damo udeležencem (tj. otrokom, mladim) v roke kamero ali fotoaparater in jih spodbudimo, da dokumentirajo, raziskujejo in spregovorijo o svojih opažanjih, predmetih, praksah v skupnostih, idejah in drugih raziskovalnih vprašanjih. Metodo je uporabna za krepitev skupnosti, zlasti opolnomočenje ranljivih skupin (ljudi, ki se soočajo z revščino, brezposelnostjo, nizko stopnjo izobrazbe, rasnimi ali migracijskimi problemi), da s pomočjo video in/ali fotografij predstavijo vidike svojega življenja, izkušnje, potrebe in te delijo z drugimi (Spletni vir 4).

Foto-izražanje je na področju raziskovanja dediščine mogoče uporabiti za opozarjanje na zanemarjanje ali propadanje dosežkov iz preteklosti, na mačehovski odnos do marginalnih skupin in na druge socialne težave, ki se porajajo v družbi. Hkrati lahko pogovor o izbranih fotografijah okrepi sodelovanje v skupnosti, poveča ozaveščenost o skupnih identifikacijskih simbolih in spodbuja samo-učinkovitost članov.

Nastale in izbrane fotografije lahko uporabimo pri pogovoru v skupini, ko želimo izvedeti, kaj je udeleženec želel z določeno fotografijo sporočiti oz. na kaj je hotel opozoriti širšo javnost. Hkrati se bodo s pogovorom skristalizirali pogledi na določeno temo,

vrednote, čustveni odnosi in drugi pomeni, ključni za raziskovanje preteklosti in ustvarjanje dediščine. Če je le mogoče, določene citate sogovornikov uporabimo pri končnem izdelku, ki je lahko razstava, film, snemalna knjiga idr.

3.2.4 Etnografska delavnica

Etnografska delavnica je izobraževalni, družabni in kulturni dogodek, kjer udeleženci – skupaj z mentorjem, ki je lahko strokovnjak ali pa član društva, zavoda ali krajevne skupnosti oziroma posameznik s posebnimi znanji – raziskujejo, nastopajo, predstavljajo ali nadgrajujejo etnografske oz. materialne in nematerialne elemente, ki so v kraju vrednotene kot lokalna kulturna dediščina. Namen delavnice ne sme biti le izkustveno učenje in ustvarjanje na področju tradicionalnih znanj in kulturnih elementov ter posledično ohranjanje in uporaba lokalne kulturne dediščine, temveč mora spodbujati tudi nove ideje na področju interpretacije in uporabe etnografskih in kulturnih znanj, hkrati pa sodelujočim omogočiti nova poznanstva, druženje, medsebojno pomoč in soočanje z različnimi izzivi in razvojnimi potenciali. Če udeleženci prihajajo iz različnih družbenih in poklicnih okolij ali če delajo v različnih javnih ali zasebnih organizacijah, se lahko razvije sodelovanje med različnimi sektorji, kar lahko spodbudi oblikovanje novih mreženj znanj.

Uspešne etnografske delavnice se vzpostavijo med sodelovanjem med vrtci ali osnovnimi šolami in nekaterimi društvi (gospodinje, kmetje, lovci, nabiralci gob), kjer starejši člani otrokom pokažejo, kako iz lokalnih sestavin in materialov pripraviti posebne lokalne jedi in druge izdelke (piščali, kmečka orodja, pletene košare idr.). Otroci imajo radi tovrstna praktična izobraževanja, saj z njimi pridobivajo nova znanja in lahko svojo ustvarjalnost izrazijo z aktivnim sodelovanjem. Starejši imajo priložnost deliti svoje znanje, pridobijo nove izkušnje, samozavest in osebno zadovoljstvo.

Etnografske delavnice se lahko uporabijo tako med raziskovalnim procesom kot tudi za predstavitev raziskovalnih dosežkov in spoznanj.

3.2.5 Tehnike kritičnega in ustvarjalnega mišljenja

Viharjenje možganov

»Viharjenje možganov« ali »možganska nevihta« (angl. *brainstorming*) je metoda iskanja idej na določeno temo (npr. lokalna kulinarika), ki jo želimo raziskovati v okviru raziskovalne naloge. Preden pa se lotimo dela, ustvarimo spodbudno in dinamično okolje. Učence ali dijake seznanimo s temo in namenom metode. Nato vsak učenec ali dijak, tudi tisti najbolj sramežljiv in tih, pove idejo, ki se mu je v tistem trenutku utrnila na obravnavano temo (npr. lokalne sestavine, eko proizvodnja, tipične jedi, jota, babica, gospodinja, kuhar idr.). Cilj je, da na plano pride čim več »surovih« idej, katerih kakovosti ali uporabnosti ne komentiramo in ne ocenjujemo. Učitelj pazi, da so vsi učenci ali dijaki aktivni, vse ideje zapiše na tablo ali list papirja ter jih šele kasneje skupaj z otroki in mladimi kritično ovrednoti oziroma spodbudi pogovor. Če učitelj prepozna, da so v razredu preveč dominantni učenci ali dijaki, jih vse skupaj usmeri k zapisu idej na listke, ki jih kasneje prilepi na tablo.

Z metodo bomo pri učencih ali dijakih spodbudili razmišljanje, da vsaka ideje šteje, da so vse ideje pomembne in da lahko sveže, izvirne in drugačne ideje najde vsakdo, če se le aktivno vključi v proces viharjenja. Bolj ko bodo otroci in mladi razmišljali o idejah,

več jih bodo našli. V trenutku, ko se bodo različne ideje, ki prej niso bile povezane, združile, bodo prišli do rešitve. Takrat bodo začutili zadovoljstvo in motivacijo ter naredili vse, da se bo njihova ideja razvila v raziskovalno temo.

Lotosov cvet

Lotosov cvet je vaja v ustvarjalnosti, ki jo lahko uporabimo za pridobivanje idej na podlagi predhodno določene osrednje teme (npr. tradicionalna kuhinjska jed). Osrednjo temo zabeležimo na sredino lista. Iz nje se razraščajo številne podteme, običajno vsaj osem, ki določajo glavno temo (npr. lokalne sestavine, stara semena, kulinarični pripomočki idr.). Vsaka izmed podtem se nadaljuje kot osrednja tema za ustvarjanje novih pod-podtem (domača vzreja in vzgoja avtohtonih semen, skrinja idr.). Na koncu dobimo kvadrat velikosti 3 x 3, kjer je na sredini prvotni diagram (osrednja ideja), okoli pa so razporejene »podideje«. Takšne slike (diagrami) so uporabni pri razčlenjevanju tem. Njihova končna oblika nas spominja na Lotosov cvet.

Gre za enega najboljših načinov raziskovanja. Še posebej je ta metoda koristna, kadar je treba v kratkem času priti do velikega števila idej. Metoda je uporabna pri reševanju tako preprostih kot tudi zahtevnejših in bolj večplastnih problemov, saj omogoča natančen opis bistva dilem, analizo, razgradnjo, iskanje vzrokov in rešitev.

Scamper

Scamper je tehnika viharjenja možganov, ki s pomočjo ustrezno zastavljenih vprašanj usmerja posameznika, da na osrednji problem pogleda tako, da razmišlja o morebitnih zamenjavah (angl. *substitution*), združevanjih (angl. *combination*), prilagoditvah (angl. *adjustment*), preoblikovanjih (angl. *modification*), drugačnih uporabah (angl. *other usages*), izločanjih (angl. *elimination*) in drugačnih postavitvah (angl. *rearrangement*).

Primeri takih vprašanj

- Ali lahko kaj zamenjamo?
- Ali lahko kaj združimo z drugimi idejami, rešitvami, postopki?
- Ali si lahko izposodimo kake druge ideje?

Otroci, mladi in starejši občani lahko prek različnih dediščinskih aktivnosti spletejo tesne medgeneracijske vezi in sodelovanja. Na fotografijah so dijaki iz Srednje šole Veno Pilon Ajdovščina, ki aktivno sodelujejo s starejšimi iz Doma starejših občanov Ajdovščina. Foto: Arhiv Srednje šole Veno Pilon Ajdovščina, 2019.

- Ali lahko karkoli pri naši ideji spremenimo?
- Ali lahko idejo uporabimo v drugačni situaciji / z drugimi učenci / za druge namene?
- Ali lahko kakšen del ideje oz. rešitve izločimo?
- Ali obstaja boljša ureditev oz. hierarhija?
- Ali bi morali razmisliti o drugačnem vrstnem redu oz. pomembnosti idej oz. rešitev?
- Kaj lahko še popravim na izdelku?

Tehnika Šestih razmišljujočih klobukov

Tehnika *Šestih razmišljujočih klobukov*, avtorja Edwarda De Bona (2005) spodbuja iskanje drugačnih, nenavadnih in neveljavljenih rešitev, pomaga učencem spoznavati lastne miselne procese in razločevati različne vrste mišljenja. Omogoča razumevanje problema, pogled iz različnih zornih kotov, analizo in odprto razpravo. Vodi do novih zmožnosti, zlasti sporazumevalnih, in novega znanja. Izpostavlja opolnomočenje posameznika za reševanje problemov, kar ga obenem motivira za lastno udejstvovanje.

Dejavnost se izvaja tako, da najprej začnemo z razmišljanjem t. i. »belega klobuka« in na objektivni način predstavimo dejstva (razpisano temo za raziskovanje). Nadaljujemo z razmišljanjem »rdečega klobuka«, ki pri posamezniku izzove čustva, občutja, intuicijo. Posameznik pove, kaj ga moti, kaj mu ni všeč, kakšne strahove ima, vendar o povedanem ne sodi. Mišljenje »rumenega klobuka« je pozitivno, optimistično in konstruktivno. Gre za logične in uporabne razmisleke, včasih vključuje tudi upe, sanje in želje. S tehniko »rumenega klobuka« iščemo čim bolj učinkovite rešitve nekega problema. Razmišljanje »črnega klobuka« daje prostor negativni oceni, mnenju, sodbi, opozarja na težave in prepreke, odgovarja na vprašanje, zakaj neka rešitev ne more delovati. Učenci na objektivni način opozorijo na napake v mišljenju oz. na napačna prepričanja. Razmišljanje »zelenega klobuka« daje prostor plodnemu, ustvarjalnemu, porajajočemu se, inovativnemu, divergentnemu mišljenju. Njegov namen je doseči povsem nove ravni razmišljanja. Razmišljanje »modrega klobuka« predstavlja sposobnost razmišljati kot vodja, ki nadzoruje miselni proces ter dela zaključke ter povzetke razprave.

3.2.6 Svetovna kavarna

Svetovna kavarna je ena izmed novejših participativnih metod, s katerimi poskušamo priti do končne ideje oziroma raziskovalne teme. Gre za visoko strukturiran proces prizadevanja za ustvarjanje fleksibilnih in skupaj razvijajočih se mrež pogovorov.

Udeležence motiviramo tako, da poskrbimo za vzpostavitev prijetnega in domačega okolja, ki dopušča zaupno komunikacijo. Zato je prizorišče takšnega srečanja organizirano v obliki kavarne (majhne okrogle mize, prekrite z večjim papirjem, na katerega je mogoče pisati, z bloki papirja ali papirnatimi karticami v različnih oblikah, barvnimi svinčniki ...).

Učenci ali dijaki se usedejo okoli omizij. Vsaka skupina izbere vodjo omizja – gostitelja, ki skrbi za odprto, jasno in prijazno vzdušje. Skupine vsakih 15 minut zamenjajo omizje, medtem ko so gostitelji isti. Njihova naloga je, da ob vsaki menjavi omizja povzamejo glavne ideje in ključne ugotovitve prejšnjega kroga. Med pogovorom zagotovijo, da

lahko vsi sodelujejo in da so vse pomembne misli, ideje in povezave zapisane in narisane na papirjih. Na koncu procesa morajo predstaviti glavne ugotovitve svoje mize.

V nekaterih različicah se lahko uporablja »govorilna palica«, ki zagotavlja, da imajo vsi udeleženci enako možnost govora. Posamezniki so tudi spodbujeni k pisanju ali risanju na papir ali kartice, tako da lahko učenci ali dijaki ob zamenjavi omizja vidijo, kaj so prejšnji člani razvili. Udeleženci se udeležijo več pogovornih krogov in tako razvijajo kolektivno znanje skupine.

Za vsako mizo izberemo eno izmed podtem, do katerih so se udeleženci predhodno dokopali z eno izmed tehnik kritičnega in ustvarjalnega mišljenja (npr. lokalne sestavine, stari recepti – novi okusi, kuharji oz. kuharice/gospodinje oz. gospodarji, otroška hrana itd.). Učitelj oz. moderator postavi vprašanja, na katera vsi odgovarjajo glede na izbrano »podidejo«. Prvo vprašanje je ogrevalno in se lahko glasi: *Kakšen je moj odnos do izbrane teme?* Iztočnice, misli in spoznanja se beleži na velik list papirja. Po 10–15 minutah skupine zamenjajo omizje. Gostitelj predstavi rezultate prejšnjega omizja, nato nova skupina nadaljuje z razmišljanjem tako, da odgovorijo na drugo vprašanje, npr. *Katere kvalitete k razvoju*

Timsko, problemsko in ustvarjalno učenje pomembno spodbuja k aktiviranju mladih, da zaupajo svoja mnenja, ideje, pomisleke in rešitve glede sodobne interpretacije kulturne dediščine. Fotografije so bile posnete na delavnicah *Kreativnost in Inovativnost* na Srednji šoli Veno Pilon Ajdovščina, kjer so dijaki razmišljali o novih vsebinah Prostora doživetij pekarske in mlinarske tradicije v Ajdovščini, ki ga v letih 2021–2022 sofinancirata Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega sklada za regionalni razvoj. Foto: Melita Lemut Bajec, Ajdovščina, 2021.

lokalne kulinarike (lokalne sestavine, stari recepti – novi okusi, kuhar oz. kuharica, otroška hrana) lahko prispeva mlada generacija? Tudi ta pogovor se razvija približno 10–15 minut, nato pa se omizja zamenjajo vsaj še enkrat, pri čemer gostitelji omizja novim članom vnovič povzamejo dotedanje ugotovitve. Kot prej moderator zastavi vprašanje in skupinsko delo se ponovno prične. Možna vprašanja so: *Katere izzive iz današnjega sveta lahko rešujemo z lokalno kulinariko (oz. podrobnimi podtemami)? Na kakšen način se lahko mladi vključijo v reševanje izzivov?*

Na koncu gostitelji posameznih omizij povzamejo ključna spoznanja in jih vizualno predstavijo. Nato učitelj oz. moderator usmerja k oblikovanju raziskovalnega vprašanja in/ali hipotez.

Pogovori v manjših skupinah spodbujajo konstruktiven dialog, omogočajo dostop do skupnega znanja in ustvarjajo inovativne možnosti ukrepanja. Ko se učenci ali dijaki premikajo med skupinami, se povezujejo in nadgrajujejo drobni, intimni pogovori, prepletajo se ideje in odkrivajo nova spoznanja o vprašanih oz. tematikah, ki jih bodo obravnavali. Vse razvite ideje iz omizij je mogoče uporabiti za posamezna poglavja raziskovalne naloge.

Načela svetovne kavarne

- Ustvarimo gostoljuben prostor (varno učilnico).
- Raziskujemo vprašanja, ki so nam kot skupini pomembna.
- Spodbujamo udejstvovanje vseh.
- Spodbujamo sprejemanje različnosti oziroma drugačnosti.
- Spodbujamo medvrstniško sodelovalno učenje.
- V teku procesa ustvarjamo vizualni spomin skupnega znanja.

3.2.7 Tekmovanja in natečaji

Pomembna oblika spodbujanja raziskovanja preteklosti in razmišljanj o tem, kako stara znanja uporabiti za razvoj, so tudi tekmovanja (npr. fotografsko, slikarsko, modelarsko, literarno, kuharsko). Organizacija tekmovanj ni enostavna, sploh če želimo vključiti različne deležnike, ki s sponzorstvom, prostovoljnim delom, delom v komisiji in drugimi oblikami sodelovanja obogatijo tekmovanje.

Pogoje in kriterije tekmovanja je treba prilagoditi ciljnim skupinam. Priporočljivo je, da se eden izmed kriterijev nanaša na posameznikov razmislek o osebnih stališčih in pričakovanjih ter trajnostni naravnosti končnega izdelka (okoljevarstveni, socialni, kulturni in gospodarski).

Tekmovanje zaobjema: razpis teme, pogoje in kriterije, izvedbo, razglasitev zmagovalca oz. zmagovalcev, slovesno podelitev nagrad in poročanje javnosti (časopisni članek, radijski ali televizijski prispevek).

Kulinarično tekmovanje »Zrij repo«, ki so ga leta 2018 organizirali člani Društva gospodinj in dramska skupina s Planine pri Ajdovščini

Danes so kuharska tekmovanja znana in priljubljena po vsej Sloveniji in v tujini, pogosto jih podpirajo živilska podjetja, ki ponujajo sestavine ali nagrade. Tekmovanja pridobijo dodatno vrednost, če so sodniki domači ali mednarodno znani kuharji ali kuharice, ki ocenjujejo pripravljene jedi in nudijo moralno podporo sodelujočim ter otroke spodbudijo k novim ustvarjalnim idejam.

Leta 2018 so člani Društva gospodinj in dramske skupine s Planine pri Ajdovščini organizirali tekmovanje *Zrij repo*, ki se ga je udeležilo pet skupin učencev in njihovih učiteljev ter priznani slovenski kuhar Tomaž Kavčič. Repa je bila tipičen pridelek v Vipavski dolini in nepogrešljiva sestavina v dnevnem jedilniku ljudi na Planini pri Ajdovščini.

Na tekmovanju so učenci pripravili jedi iz repe na tradicionalen ali inovativen način z uporabo domačih sestavin. Hkrati so se preizkusili v teoretičnem znanju in poznavanju semena repe, veččin kisanja repe, načinov sajenja in gojenja repe idr. Znanja in končne krožnike je ocenjevala tričlanska komisija – poleg Tomaža Kavčiča še živilska tehnologinja Marija Merljak in agronom Davor Špehar. Domača podjetja pa so pripevala izvirne in za otroke privlačne nagrade.

Po zaključku tekmovanja so člani komisije za lokalni Radio Robin povedali:

Tomaž Kavčič: »Zelo sem zadovoljen s prireditvijo in ja, pozitivno presenečen in vesel, da so ti otroci to pripravili. Res, izredno, izredno profesionalni in velika večina je uporabila kar je najpomembnejše. To je osnovno sestavino, katera je bila danes repa. Nekateri skupine so to repo uporabili vsaj na tri, štiri načine, pomeni, da so uporabili več tehnik«.

Davor Špehar: »Enostavno vidim, da so učenci poznavalci in da so s krajev, kjer je repa doma. Presenetili so me tudi s svojimi krožniki, kjer so izpostavili repo kot glavno sestavino. To me je najbolj navdušilo. Predvsem pa kar se tiče znanja, moram reči, da je bilo najbolj težje prepoznati semena. Repa je velika, seme je drobno. Zelo dobro so znali kisati repo, nasploh vsa opravila, ki so bila vezana na repo, so bila odlično predstavljena. Najbolj pa me je navdušilo, kako iz zemlje repo prenesti na krožnik in do brbončic. Tu sem pa bil zelo, zelo presenečen«.

3.2.8 Pripovedovanje zgodb

V družbi, v kateri informacijske in komunikacijske tehnologije še niso bile razširjene, so se ljudska tradicionalna znanja, pesmi, pripovedke, modrosti idr. oblike izročil (tj. nesnovna kulturna dediščina) ustno prenašali s pripovedovanjem. Ob dolgih zimskih večerih, ko se je družina zbrala ob raznih domačih delih (ličkanju koruze, pletenju, šivanju, pletenju košar), so starejši svoje mlajše rodove kratkočasili z doživetimi, preprostimi in prijetnimi zgodbami, ki so otrokom sicer vzbujale strah (zaradi divjih možev, čarovnic, čarodejnih dreves, skrivnostnih jam), vendar so ob starih starših obenem pridobili občutek varnosti, topline in sprejetosti. Z zgodbami so se prenašale modrosti, prepričanja in vrednote.

Na Planini pri Ajdovščini je bil kot dober pripovedovalec različnih zgodb poznan »nunc« Kovačev, doma iz Črnega Vrha, ki so ga otroci vedno prosili, naj pove pravljico o Jožetu Pikčevemu Ravbarju. Starejša vaščanka iz Planine pri Ajdovščini se je spomnila in povedala: *»Jože Ravbar je dobil nagrado za zvesto službo vojske. Vojaški general mu je želel ponuditi predčasn odhod domov, ker pa ni imel kam iti, si je za nagrado zaželel 'eno mauho, da bo zmeraj pouhna, in eno flaško, da bo tād zmeraj pouhna in eno fajfo, da bo lahko zmeraj kadu'. General je zvestemu vojaku izpolnil želje, spat pa je šel v grad, kjer je ponoči strašilo. Vendar je vojak Jože zloglasne hudiče in 'čwotastega' (šepastega – op. avt.) Luciferja premagal in jih zaprl v svojo 'mauho'. Naslednji dan jo je peljal h kovačem, a ker je eden izmed kovačevih delavcev pri udarjanju na vrečo zgrešil, so hudiči zbežali. Zadnji je tekel 'čwotast' Lucifer« (Fakin Bajec 2012).*

Navadno se zgodbe nanašajo na pretekli način življenja, vključujejo pa tako namišljene kot resnične dogodke. Zgodba in liki, ki v njej nastopajo, dajejo občutek celovitosti. Glavni gradniki vsake zgodbe so: glavni lik, prek katerega poslušalci doživljajo svet zgodbe; prostor ali okolje, v katerem se zgodba razvija; dileme oziroma problemi, s katerimi pridobimo razumevanje človeških izkušenj; in sklep, pri katerem se izpolni pripovedni načrt, postavljen na začetku zgodbe. Dilema pa mora ponujati prostor za razmislek.

Na polju dediščine zgodbe razumemo kot artefakte, ki jih je mogoče shraniti v spominu ljudi in ki so vedno znova deljeni ob različnih dogodkih, prostorih in časovnih kontekstih. V sodobnem svetu, v spremenjenih družbeno-političnih in medijsko-tehnoloških kontekstih, so se te prakse spremenile in potekajo drugače. S široko razpoložljivo stjo digitalnih tehnologij in platform je mogoče zgodbe posneti in jih širiti s sodobnimi multimedijskimi tehnikami.

Pripovedovanje zgodb z dramatičnimi in čustvenimi vložki vnovič ponuja priložnosti za poglobljeno interakcijo med nosilci kulturnih praks, prenos znanja, izkustveno izobraževanje in načine varovanja, interpretacije in uporabe dediščine za socialni in kulturni razvoj.

Uporaba tehnike kamišibaj, ki deluje na način posredovanja zgodbe v kombinaciji z ilustracijo, pri pouku na Srednji šoli Veno Pilon Ajdovščina.

Foto: Melita Lemut Bajec.

Danes tehniko pripovedovanja zgodb lahko uporabimo za opis starih predmetov, ki jih otroci prinesejo v šolo. Lahko pa otroci zapišejo zgodbo, ki so jim zaupali stari starši. V zadnjem času se v pedagoškem procesu uporablja ena izmed tehnik pripovedovanja zgodb, ki je bila značilna na Japonskem. Gre za tehniko iz pouličnega gledališča Kamišibaj, ki deluje na način posredovanja zgodbe v kombinaciji z ilustracijo. Na polju kulturne dediščine je mogoče s Kamišibajem ohranяти in reinterpretirati vaše anekdote, pripovedke, posebneže oziroma druge lokalne specifike.

Medgeneracijski pogovor ob
sladoledu. Foto: Arhiv
Srednje šole Venio Pilon
Ajdovščina, maj 2019.

Pogovor o načinu življenja
na Krasu ob snemanju
dokumentarnega filma *Takú
je blo na Volčjem Gradi!*
(2005). Foto: Arhiv Društva
Debela griža.

Stopimo na pot raziskovanja kulturne dediščine – nekaj predlogov za ustvarjalno delo

Predšolski otroci pri raziskovanju kulturne dediščine. Foto: Klavdija Mikuš, Otroški vrtec Ajdovščina, maj 2021.

4.1. Projektno delo s predšolskimi otroki

NASLOV: VRNIMO SE NAZAJ V ČRNO-BELE ČASE

AVTOR PROJEKTA: Klavdija Mikuš, vzgojiteljica iz Otroškega vrtca Ajdovščina

POVZETEK

Delavnica o spoznavanju življenja starih staršev, izvedena s pomočjo črno-belih fotografij, je namenjena predšolskim otrokom (4–5 let). S pomočjo natančnega opazovanja in raziskovanja starih fotografij, pogovorov s starimi starši, učenja ter preizkušanja malih skrivnosti fotografiranja in (po)ustvarjanja prizorov iz nekdanjega življenja na kmetiji, vasi ali mestu otroci na pristen, igriv in avtentičen način podoživijo življenje svojih dedkov in babic. Končni rezultat delavnice so fotografije, ki jih posnamejo otroci, in film, kjer otroci odigrajo dan na kmetiji.

POTEK PROJEKTA

Projekt je izveden v treh korakih. V prvem se otroci seznanijo s tehnikami in motivi fotografiranja. V drugem raziskujejo preteklost s pomočjo starih fotografij, predmetov in filmov. Tretji del je namenjen poustvarjanju motivov na podlagi starih fotografij. V zadnjem delu se otroci preizkusijo kot igralci v kratkem, dokumentarnem filmu *Bilo je nekoč*.

DIDAKTIČNI PRISTOP

Projekt spodbuja medvrstniško, medgeneracijsko, sodelovalno, projektno, raziskovalno in interdisciplinarno učenje.

TRAJANJE: 2–3 mesece

VSEBINA PROJEKTA

V prvem delu se otroci seznanijo z veščinami fotografiranja. Ker otroška radovednost ob pogledu na stare fotografije nima meja, je priporočeno, da otroke obišče fotograf, ki na preprost način predstavi svet fotografije. Tako otroci pridobijo odgovore na vprašanja: »Ali je bilo v preteklosti nebo črno-belo? Ali je včasih sploh sijalo sonce?« Spoznajo fotografski aparat, tehnike fotografiranja in različne postavitve fotografa pred motivom. Nato se preizkusijo v vlogi fotografa ter skupaj s profesionalnim fotografom in vzgojiteljico analizirajo, zakaj so njihove fotografije meglene, zakaj je »odrezana glava«, zakaj motivi niso lepo vidni. V želji, da jim uspe posneti »prave fotografije«, jim vzgojiteljica naroči, da v svoji okolici (v vrtcu, doma, v domačem kraju) poiščejo enostavne motive (nekaj okroglega, modrega, lepega, hrapavega) ter to fotografirajo. Nato fotografije analizirajo in vodeno razmišljajo, kaj bi še lahko spremenili in izboljšali. Sčasoma fotografije postajajo lepe in jasne.

V drugem delu delavnice se otroci seznanijo s starimi fotografijami in predmeti, ki jih prinesejo od doma. Stare fotografije o kraju lahko poiščemo tudi v digitalnih zbirkah na spletu (več informacij v poglavju Viri in literatura). K raziskovanju se lahko povabi etnologa, zgodovinarja, muzealca ali arhivista, ki otrokom predstavi svoj poklic. Otroci si z lupo ogledajo drobne detajle na starih fotografijah in jih primerjajo s sodobnim časom. Razvrstijo jih glede na zgodovinski čas (čas njihove mame, babice in prababice) in motive (oblačila, prevozna sredstva, delo na kmetiji, delo v industriji ipd.). Otroke spodbudimo, da ob raziskovanju starih fotografij in predmetov ter morda ogledu starih filmov (npr. *Kekec*, *Ne*

joči Peter) postavijo čim več vprašanj o življenju v preteklosti. Kasneje doma skupaj s starši poiščejo odgovore pri svojih dedkih in babicah. Intervju lahko tudi posnamejo. Glavna spoznanja nato predstavijo svojim vrstnikom, po predstavitvah pa jih vzgojiteljica spodbudi, da izpostavijo razlike v njihovih pripovedih. Pri tem jih usmerja na razlike v življenju med kraji (npr. življenju v mestu, predmestju ali na vasi) in načinu življenja (elektrika, televizija, avtomobili, dobrine).

Tretji del je namenjen ustvarjalnemu uprizarjanju motivov in kadrov s starih fotografij. Otroci skupaj z vzgojiteljico izberejo najbolj zanimive stare fotografije (svojih ali lokalnih fotografov), s pomočjo katerih se bodo lažje vživeli v preteklost. Ponovno lahko na obisk povabimo fotografa, ki skupaj z otroki poustvari motive in kadre, ki so predstavljeni na starih fotografijah (oblačilni videz, portretna fotografija, delo na kmetiji, družinska fotografija itn.) Pred tem so pozorni na oblačila, potrebne pripomočke ter primerno ozadje v prostoru in zunaj v naravi, ki poustvari občutek starih časov. Otroci lahko prevzamejo vlogo fotografa, igralca ali koordinatorja prizorov. Iz nastalih fotografij naredijo fotostrip ali razstavo (npr. *Dan nekoč*), ki predstavi staro in novo – poustvarjeno fotografijo.

V četrtem delu se otroci prelevijo v igralce in skupaj z vzgojiteljico posnamejo kratek dokumentarni film o življenju v preteklosti. Pri pripravi scenarija si pomagajo z intervjuji, posnetimi z dedki in babicami. Otroci scenarij oziroma snemalno knjigo narišejo s svojimi ilustracijami. Film lahko posnamemo v stari hiši, na kmetiji, pri obrtniku, v zapuščeni tovarni in na drugih primernih prizoriščih, ki so v preteklosti pomembno zaznamovala življenje v skupnosti. Pomembno je, da otroci igrajo vloge otrok, saj se bodo vanje najlažje vživeli. Vloge odraslih odigrajo starejši krajan, babice ali dedki otrok. Nastali film prikažemo na roditeljskem sestanku ali kulturni prireditvi.

UČNI CILJI

Učenci:

- spoznajo zapuščino naših prednikov, naravno in kulturno dediščino domačega okolja;
- primerjajo življenje nekoč in danes (življenje in delo na podeželju ali mestu, opravila otrok, stare otroške igre, prehrano ter druge šege in navade);
- se preizkusijo kot fotografi, spoznajo tehnike fotografiranja in priprave kadrov;
- razvijajo doživljajske, domišljijsko ustvarjalne, vrednotenjske, intelektualne in estetske zmožnosti;
- krepijo komunikacijske veščine, medgeneracijsko sodelovanje in skupinsko delo;
- spoznajo stare predmete, fotografije in filme, ki predstavljajo pomemben vir za raziskovanje preteklosti;
- se preizkusijo kot igralci.

Otroci na Krasu leta 1926. Avtor fotografije Veno Pilon, hrani jo Slovenski etnografski muzej (zbirka Veno Pilon, št. 12 F0033970).

Poustvarjanje motivov, posnetih na podlagi izvorne fotografije Vena Piona (Foto: otroci iz Otroškega vrtca Ajdovščina, Enota Ribnik, skupina Rdeče pike, Žapuže, maj 2021).

Otroci fotografirajo motiv.
Foto: Klavdija Mikuš,
Otroški vrtec Ajdovščina
Enota Ribnik,
Žapuže, maj 2021.

Prizori iz snemanja filma *Bilo je nekoč*, Lokavec 2021. Avtorji fotografij so otroci Otroškega vrtca Ajdovščina, Enota Ribnik, skupina Rdeče pike, ki so fotografirali pod vodstvom vzgojiteljice Klavdije Mikuš in fotografa Tadeja Bernika. Lokavec 2021.

»Če ne bi sodelovala z zunanjimi sodelavci, se nikoli ne bi spomnila tega, da bi likovnega umetnika Venó Piloná povežali s poustvarjanjem motivov na fotografijah in spoznavanjem življenja nekoč in danes. Res je zelo pomembno sodelovanje z umetniki, s starši, z okolico in da te ni sram vprašati za pomoč. Tudi stare ljudi. Ljudje so pripravljeni pomagati, pripraviti stvari, pokazati, kako so včasih živeli. S tem tudi otroke učimo, da vsi ne znamo vsega in da je treba vprašati.« Citat iz intervjuja, posnetega z vzgojiteljico Klavdijo Mikuš, 2021.

Projekt je bil izveden v sodelovanju s fotografom Tadejem Bernikom, sodelujočim umetnikom v projektu Razvijanje sporazumevalnih zmožnosti s kulturno-umetnostno vzgojo (SKUM). Projekt, ki ga vodi Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem, financirata Republika Slovenija in Evropski unija iz Evropskega socialnega sklada (2017–2022).

4.2. Delavnica za osnovnošolce prve in druge triade

NASLOV: DEDIŠČINA MOJEGA DOMAČEGA KRAJA – igrivo in ustvarjalno do skritih koticov ohranjene preteklosti

AVTOR DELAVNICE: Jasna Fakin Bajec, ZRC SAZU

POVZETEK

Delavnica je namenjena spoznavanju dediščine domačega kraja (vasi ali mesta), kjer osnovnošolci (6–11 let) z igro vlog (vživljanjem v poklice detektiva, etnologa, zgodovinarja, turističnega vodnika) aktivno in ustvarjalno raziskujejo posebnosti svojega okolja, lokalnih kulturnih spomenikov, znanih osebnosti in drugih ljudskih praks. Učenci z opazovanjem, fotografiranjem, razmišljanjem, spraševanjem in pripravo novih raziskovalnih zagonetk na ustvarjalen in izkustven način doživijo in interpretirajo pomnike iz preteklosti. S pridobljenim gradivom oblikujejo učna gradiva (kviz, učne liste, raziskovalne igrice), namenjena mladim ob obisku kraja.

POTEK DELAVNICE

Delavnica je sestavljena iz štirih sklopov. Uvodni del, ki se začne v razredu, je namenjen pripravi gradiva, naboru zgodovinskih virov in literature o domačem kraju. V drugem delu otroci spoznavajo poklice, ki se ukvarjajo z interpretacijo preteklosti in zgodovinskih virov, in preizkušajo različne raziskovalne pripomočke. V tretjem delu se odpravijo na teren in raziščejo glavne snovne in nesnovne elemente naravne in kulturne dediščine. Ob potepanju pripravijo načrt in osnutek za končni izdelek. Delavnica se zopet zaključí v razredu, ko učenci dokončno oblikujejo učno gradivo in s tem obnovijo svoja spoznanja in ugotovitve.

DIDAKTIČNI PRISTOP

Delavnica spodbuja raziskovalno, izkustveno, sodelovalno in medvrstniško učenje.

TRAJANJE: od 8 do 10 šolskih ur

VSEBINA POSAMEZNIH DELOV DELAVNICE

V prvem delu učenci skupaj z učiteljem pregledajo različne digitalne zbirke (Europeana.eu, Kambra.si, Kruhinčas.si, Digitalna zbirka Slovenskega etnografskega muzeja itd.) in zberejo stare fotografije o domačem kraju. Te si natančno ogledajo (glej metodo Fotografija – pomemben vir za poglobljeno raziskovanje preteklosti) in v njih poiščejo razlike med sedanostjo in preteklostjo. Izbrane fotografije uporabijo pri oblikovanju končnega izdelka. Učitelj opozori učence na avtorske pravice, citiranje in postopek za pridobivanje dovoljenja za uporabo fotografij. Iz tršega materiala si pripravijo zgodovinski trak, pod katerega bodo postavili fotografije iz določenega obdobja.

V drugem sklopu učenci spoznajo različne poklice, ki se ukvarjajo z raziskovanjem, ohranjanjem in predstavljanjem dediščine. Učitelj ali povabljen strokovnjak predstavi delo raziskovalcev (npr. etnologov, zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, konservatorjev, muzealcev) in glavne raziskovalne pripomočke (diktafon, fotoaparati, lupa). Z učenci se pogovorimo o tem, zakaj je njihov kraj nekaj posebnega, kaj bi oni izpostavili kot kulturne, geografske, zgodovinske, umetnostne značilnosti. Vprašamo jih tudi, kaj je po njihovem

mnenju v kraju nenavadno, zanimivo, drugačno. Otroke spodbujamo, da naštejejo tako snovne kot nesnovne elemente, ki so v kraju prepoznani kot lokalna dediščina. Skupaj z učenci si glavne točke oz. njihove posebnosti tudi zapišemo (tabelna slika).

Skupaj z otroki se nato odločimo za predlog izobraževalne, kulturne oz. turistične poti po domačem kraju, za raziskovanje katere bomo pripravili različna učna orodja in učne pripomočke (učni list, kviz, dokumentarni film ipd.). Nagovorimo jih k oblikovanju tematske poti (npr. industrijska dediščina, arheološka pot, pot mojih babic in dedkov, otroška pot ipd.). Na koncu šolske ure se učencem naroči, da v šolo prinesejo star fotoaparata ali telefon s funkcijo fotoaparata, ki ga bodo potrebovali po sprehodu po kraju.

V tretjem delu se skupaj z otroki odpravimo na igriv in ustvarjalni pohod po izbranih točkah. Učitelj naj si predhodno pripravi stare fotografije, ki jih bodo učenci primerjali z današnjim stanjem. Če je le mogoče, naj bo prva izbrana točka osnovna šola, saj skupaj z izdelki učencev predstavlja pomemben del lokalne dediščine. Učence spodbudimo, da izpostavijo njene posebnosti. Sledi obisk predhodno izbranih točk. Med sprehodom učenci opazujejo okolico, pri čemer jim zastavljamo vprašanja ter tako usmerjamo njihovo pozornost na lokalne edinstvenosti (npr. zakaj imajo starejše hiše v Ajdovščini kamne na strehi, zakaj so stare ulice ozke, kaj je narisano na portalih hiš ipd.).

Utrip iz delavnice, izvedene leta 2018 z učenci 3. razreda Osnovne šole Šturje, Ajdovščina, ki so svoj domač kraj raziskovali pod vodstvom učiteljice Klare Pregelj in zunanje sodelavke Jasne Fakin Bajec. Foto: Učenci 3. razreda OŠ Šturje Ajdovščina, maj 2018.

Ob izbranih točkah otroci na podlagi starih fotografij naštejejo razlike med nekoč in danes. S svojim fotoaparatom poslikajo posebnosti točke, pri čemer poskušajo zajeti isti kader, kot je na stari fotografiji. Pozorni so na skrite detajle, ki so povezani s posebnostmi določenega zgodovinskega časa (arhitekturne detajle, zapise na hišah, naravne posebnosti) in jih opazi le izkušeno detektivsko oko. Nadalje učence spodbudimo, da postavijo čim več vprašanj o točki, razmislijo pa naj tudi o različnih možnih odgovorih, ki bodo lahko uporabljeni za končni izdelek – kviz. S tem jih spodbudimo k poglobljenemu razmišljanju. Sami pa se lahko do odgovorov dokopljejo tako, da vprašajo mimoidoče starejše krajanje, da odgovore naknadno poiščejo v literaturi ali da doma vprašajo stare starše. Pri tem uporabljajo diktafon.

Končno točko lahko raziskujejo s pomočjo igrice iskanja skritega zaklada in tako spoznajo, da je lahko raziskovanje dediščine tudi zabavno.

Najbolj pogumni pa se lahko preizkusijo kot turistični delavci in ob točki, ki že ima informacijsko tablo, s svojimi besedami povzamejo zapisano.

V četrtem, zadnjem delu otroci ustvarijo končni izdelek (učni list, kviz, video, idr.), pri čemer uporabijo stare in nove fotografije, postavljena vprašanja in možne odgovore. Spodbujamo jih k izpostavljanju detajlov, ki so jih ob obisku točke zaznali sami.

UČNI CILJI

Učenci:

- razvijejo občutek odgovornosti do kulturne in naravne dediščine, spoznajo posebnosti lokalnega okolja, dediščino povežejo z lokalnimi simboli, prepoznavajo svojo vlogo pri razvoju lokalnega okolja;
- iščejo sodobne rešitve za interpretacijo dediščine;
- se prek igre vlog vživljajo v različne poklice;
- spoznavajo metode in pripomočke raziskovanja preteklosti;
- razvijajo veščine timskega sodelovanja in medvrstniškega učenja;
- razvijajo vrednote, kot so strpnost, spoštovanje, sprejemanje drugačnosti, sočutje ipd.;
- krepijo občutek osebne in družbene identitete;
- se seznanjajo s stereotipi, diskriminacijo na osnovi zgodovinskih dogodkov, kulture, jezika ipd.;
- krepijo medgeneracijske vezi.

Raziskovanje krajev, pri katerem so otroci glavni akterji priprave učnih gradiv, je lahko zabavno in igrivo. Otroci – ustvarjalci ob oblikovanju končnega učnega gradiva začutijo zadovoljstvo, pomembnost in smiselnost raziskovalnega dela ter postanejo ponosni in zaščitniški do zapuščine svojega domačega kraja.

4.3. Raziskovalno delo z osnovnošolci

NASLOV: Od ideje, osnutka, raziskave ... do pristnega in nepozabnega učenčevega doživetja

POVZETEK

Priprava raziskovalne naloge je za otroke in učitelje naporno delo, ki zahteva podrobno poznavanje obravnavane tematike, literature in virov, postavitve ustreznega metodološkega aparata (raziskovalnih ciljev, vprašanj, hipotez in dosežkov) ter veliko spodbud in naporov. Delavnica ponuja pristope za lažje raziskovanje in pripravo raziskovalnih nalog na temo lokalne dediščine, kjer naloga izraža učenčevo, in ne učiteljevo (mentorsko) znanje. Primerna je za starostno skupino 11–15 let.

POTEK DELA

Delo poteka v treh korakih. V prvem delu učence seznanimo z razpisano temo, pogoji za pripravo naloge in spodbudimo pogovor o obravnavani temi. Drugi del vsebuje nabor možnih tehnik in metod viharjenja idej za končni izbor teme. V tretjem delu so predstavljeni načini raziskovanja in pisanja naloge.

DIDAKTIČNI PRISTOP

Priprava raziskovalne naloge spodbuja raziskovalno, problemsko, izkustveno, projektno, medvrstniško in sodelovalno učenje.

TRAJANJE: najmanj 3 mesece

VSEBINA

V prvem delu se morajo učenci seznaniti z razpisano projektno tematiko (npr. kulinarika, industrijska dediščina, voda idr.) in s pogoji priprave naloge. S pomočjo različnih metod in pristopov (viharjenje možganov, svetovne kavarne, tehnik kritičnega mišljenja; glej poglavje o metodah) med učenci spodbudimo razmislek o razpisani tematiki (npr. *Kaj se mi zdi zanimivo? Kaj o tem že vem in ali želim izvedeti? Kaj me preseneča?*). Ključne besede zapišemo na tablo (tabelna slika). Učenci se lahko o razpisani tematiki pogovorijo s starši in starimi starši ter jih prosijo za nasvet. Učitelj je pozoren na teme, ki se med učenci ponavljajo – tem velja nameniti več pozornosti. V tem koraku so učenci v procesu opredelitve raziskovalnega vprašanja, ki bo odražalo njihov interes. Izbrana naj bo najboljša ideja, ki odraža možnosti za ustvarjalnost, inovativnost, vzdržni razvoj bivalnega okolja. Pri izboru teme smo lahko pozorni tudi na dogajanje v lokalni skupnosti (npr. občini, krajevni skupnosti) in razvijemo idejo, ki bo dodatno prispevala k že potekajočim kulturnim ali dediščinskim projektom (npr. kulinaričnim, muzejskim, turističnim itd.) oziroma bo vzpostavila sodelovanje z lokalnimi društvi, krajevnimi skupnostmi, gospodarstvom ali drugimi zainteresiranimi akterji.

Pred branjem literature, iskanjem zgodovinskih virov in postavitvijo metodološkega pristopa lahko k naslednji uri povabimo strokovnjaka, ki je to temo že raziskoval ali ima izkušnje s podobnimi raziskavami. Strokovnjak lahko pomaga pri določitvi raziskovalnih vprašanj, ciljev in hipotez (če to seveda zahteva naloga), kar velikokrat dela preglavice tudi izkušenim znanstvenikom. Pomembno je vedeti, da mora biti raziskovalni aparat preprost

in učencem razumljiv. Upoštevati je treba vse njihove želje; če bi k uri radi povabili njihove stare starše ali starše, jim to željo tudi ugodimo. S tem bodo bolj zainteresirani za raziskovanje lokalne dediščine, ki odraža tudi življenje njihovih prednikov.

Načinov raziskovanja dediščine ali zgodovine domačega kraja je veliko. Poleg prebiranja literature, iskanja informacij na spletu in pogovorov z učitelji velja izpostaviti metodo intervjuja, ki ga lahko otroci opravijo z različnimi akterji (glej metodo Intervju). Zbrane zgodbe, ki smo jih dobili z intervjujem, vključimo v raziskavo (citiranje intervjuvancev) in s tem pokažemo na pristnost rezultatov.

Predstavitve raziskovalnih spoznanj, ki smo jih pridobili z intervjuji, analizo zgodovinskih virov in branjem literature, je od naloge do naloge različna, pomembno je le, da rezultate napišejo učenci. Pri skupnih zapisih si lahko pomagamo s pripravo interaktivnega dokumenta na spletu. Pri tem z zapisi, dopolnitvami, spremembami in komentarji sodelujejo vsi učenci. Končno različico uredi mentor, vendar se morajo učenci z njo strinjati.

Posebno poglavje predstavlja predstavitev rezultatov širši javnosti ali raziskovalni komisiji. Ta naj bo pristna, preprosta in igriva, saj rezultatov ne predstavljajo znanstveniki, temveč otroci, ki morajo lastna spoznanja predstaviti s svojimi besedami.

UČNI CILJI

Učenci:

- razvijejo občutek odgovornosti do kulturne in naravne dediščine, spoznajo posebnosti lokalnega okolja in institucije, ki pomembno določajo življenje v lokalnem okolju, prepoznavajo svojo vlogo pri razvoju kraja;
- iščejo sodobne rešitve za interpretacijo dediščine;
- spoznavajo metode in pripomočke raziskovanja preteklosti in se v njih preizkusijo;
- razvijajo veščine timskega sodelovanja, medvrstniškega učenja, komunikacijske veščine in veščine javnega nastopanja;
- razvijajo kritično mišljenje;
- razvijajo vrednote, kot so strpnost, spoštovanje, sprejemanje drugačnosti, sočutje ipd.;
- krepijo občutek osebne in družbene identitete;
- krepijo medgeneracijske vezi.

Med številnimi nadobudnimi učenci, željnimi različnih izkustev in znanj, je nekaterim pri srcu tudi raziskovanje zgodovine načina življenja v domačem kraju. Nekateri učenci imajo s svojimi starimi starši stkane globoke in pristne medgeneracijske vezi, kar jim daje dodaten zagon za raziskovanje. Lahko so občutljivi na družbeno-politične spremembe ali tehnološki razvoj, do katerega je prišlo v kraju bivanja. Raziskovalno žilico učencev je potrebno sistematično razvijati pri vseh predmetih, kar lahko počnemo zlasti prek raziskovalnih nalog.

4.4. Delavnica za srednješolce

NASLOV: MENIGOV KRUH – NEKOČ IN DANES

AVTORICI DELAVNICE: Melita Lemut Bajec in Jasna Fakin Bajec

POVZETEK

Predstavljamo gradivo za izvedbo delavnice z dijaki (starost 15–18 let) z naslovom *Menigov kruh – nekoč in danes*, katerega glavni namen je spregovoriti o odnosu do kruha v luči medgeneracijskega sobivanja in spreminjajočih se družbenopolitičnih razmer. Delavnica izpostavlja pomen kruha kot osnovne življenjske dobrine in pomembnega kulturnega simbola, ki sooblikuje identitete posameznika in skupnosti. Končni rezultat delavnice je priprava avdiovizualnega gradiva (kratkega dokumentarnega filma), s katerim dijaki sporočajo širši javnosti, da kruh ni samo pekarski izdelek, temveč vrednota, ki spodbuja razmišljanje o svobodi, bogastvu, revščini, blagostanju, veselju, ljubezni, spominih, odnosih itd.

POTEK DELAVNICE

Delavnica je sestavljena iz petih delov. Prvi del vsebuje predhodno pripravo dijakov na uro. V drugem delu se dijaki osredotočijo na čas med prvo in drugo svetovno vojno, ko je delovala pekarna Dominika Piona (Menigova pekarna) v Ajdovščini. V tretjem delu dijaki analizirajo spomine starejših prebivalcev s širšega območja Vipavske doline, ki spregovorijo o odnosu do kruha med drugo svetovno vojno in po njej (do 80. let 20. stoletja). V četrtem delu dijaki pripravijo vsebino za avdiovizualni izdelek. Delavnica se zaključi z refleksijo, v kateri dijaki izpostavijo svoja spoznanja.

DIDAKTIČNI PRISTOP

Delavnica spodbuja medpredmetno povezovanje družboslovnih predmetov (zgodovine, geografije, sociologije, psihologije, slovenščine ...). Najučinkoviteje jo je mogoče izvesti s timskim poučevanjem. Poudarja raziskovalno, sodelovalno, medvrstniško in izkustveno učenje.

TRAJANJE: dve šolski uri

VSEBINA DELAVNICE

Dijaki se na delavnico predhodno pripravijo, tako da fotografirajo ali posnamejo dva edinstvena, nenavadna prizora, povezana s čustvenim odnosom do kruha. Na delavnici povedo, zakaj so se odločili fotografirati ali posneti omenjene prizore. Pri tem so še posebej pozorni na čustva in vrednote, ki so zaobjete na posnetku oz. fotografiji, se v njih vzbudijo oziroma so jih želeli sporočiti (glej metodo Foto-izražanje).

Nato dijaki ob avtorskih fotografijah in citatih Vena Piona (1896–1970) iz knjige *Na robu* (glej učni vir *Kruh in čas*, gradiva za učitelje, Menigov kruh) doživijo utrip časa v 20. letih 19. st., ko je Veno Pilon pomagal svojemu očetu Menigu v njegovi pekarni v Ajdovščini. S pomočjo pogovora odlomek oz. fotografijo umestimo v zgodovinski čas in prostor glede na prepoznane značilnosti. Opozorimo jih na detajle na starih fotografijah in jih vprašamo, kaj se jim v prebranih odlomkih zdi nenavadno ali neobičajno. Pri tem gradivo vrednotijo glede na sodobni način življenja in ozaveščajo spreminjanje časa in vrednot.

Spodbudimo jih, da razmišljajo o čustvih, ki so prisotna v gradivu, ter o svojem odzivu na omenjene fotografije oz. odlomke.

V nadaljevanju dijaki analizirajo razmišljanja starejših domačinov o odnosu do kruha, ki so zbrana v digitalnem učnem viru *Kruh in čas*. S pomočjo tehnik razmišljanja Edwarda De Bona, ki spodbujajo ustvarjalno, divergentno in kritično mišljenje, dijake nagovorimo, da razmislijo in izpostavijo tri pozitivne in tri negativne vidike slišane. Na podlagi ugotovljenega nadaljujejo začete povedi: »Zanimivo bi bilo, če bi danes ...«; »Ali ne bi bilo čudovito, če ...«; »Kaj bi bilo, če ...«. Pri tem jih spodbudimo k ustvarjalnosti, domselnosti in inovativnosti. Tako dobimo nabor razmišljanj dijakov, ki odsevajo sodobne poglede na pekarsko dediščino. Dijake nagovorimo, da svoja spoznanja, začetne fotografije in misli uporabijo pri pripravi avdiovizualnega gradiva. Lahko pa tudi pripravijo razstavo, zapišejo kolumno ali esej ali spečejo kruh. S tem tudi reflektirajo svoja spoznanja o obravnavanih vsebinah.

Fotografije dijakov Srednje šole Veno Pilon Ajdovščina, posnete za digitalni učni vir *Kruh in čas* (<https://kruhincas.si>). Fotografije prikazujejo makov cvet na polju pšenice, mlin Pekel iz Dornberga in hlebec nepečenega kruha – Dotik dobrote. Avtorji fotografij: Mija Ostojič, Tjaša Lisjak in Anamarija Cotič, maj 2021.

UČNI CILJI

Učenci:

- povezujejo in kritično presojujejo in vrednotijo zgodovinske vire ter o njih razmišljajo skozi primerjalno perspektivo;
- razvijajo doživljajske, domišljijско ustvarjalne, vrednotenjske, intelektualne in estetske zmožnosti;
- poglobljajo zmožnosti sporazumevanja z različnimi oblikami komunikacije;
- razvijajo individualno, lokalno in nacionalno identiteto in spoznavajo svojo vlogo pri sooblikovanju različnih skupnosti;
- ocenjujejo pomen ohranjanja zgodovinske zavesti in razvijajo odgovoren odnos do nje;
- razvijajo odprtost do novih idej in pripravljenost do premagovanja predsodkov in stereotipov;
- prepoznavajo probleme in iščejo rešitve zanje;
- aktivno sodelujejo v novih oblikah učenja;
- razlikujejo med družbeno, kulturno in ekonomsko vrednostjo;
- prevzemajo individualno in skupinsko odgovornost.

Delavnica o kruhu mlade nagovarja k poglobljenemu razumevanju kulturne dediščine. Kruh pomembno zaznamuje slovenski narod, kar se kaže skozi mnoge reke, pregovore, spomine in zgodovinske vire ter sooblikuje identiteto posameznika in skupnosti. Če v mladih uspemo ozavestiti spreminjanje pomena kruha skozi čas, jih vzgajamo za vrednote hvaležnosti, spoštovanja, sočutja in solidarnosti. Obenem pa postajajo kritični presojevalci preteklih in sedanjih dogodkov ter soustvarjalci prihodnosti.

4.5. Naravoslovno-kulturni dan za srednješolce

NASLOV: IDRIJSKA RUDARSKA HIŠA – ZAKLADNICA ZNANJA

AVTORJI DELAVNICE: Drejc Kokošar, Matevž Šlabnik in Matevž Straus

POVZETEK

Predstavljamo gradivo za izvedbo delavnic z dijaki (starost 15–18 let) v okviru naravoslovno-kulturnega dne z naslovom *Idrijska rudarska hiša – zakladnica znanja*. S sodelovanjem predstavnikov Zavoda ID20, srednješolskih učiteljev ter zunanjih strokovnjakov se dijaki na inovativen način seznanijo s stanovanjsko dediščino idrijskih rudarjev. Spoznavajo in utrjujejo snov iz rednega učnega kurikulumu naravoslovnih in družboslovnih predmetov, hkrati pa se učijo tudi o bolj kompleksnih pojmi, kot so trajnostna gradnja, smotrna raba prostora in ohranjanje identitete kulturne krajine. Vsebina delavnic je primerna tudi za šole izven Idrije oz. jo je mogoče prilagoditi drugim okoljem. Končni rezultat naravoslovno-kulturnega dne je priprava razstave, s katero dijaki predstavijo stanovanjsko dediščino, in oblikovanje koledarja, ki služi inovativnemu prenosu na delavnicah osvojenih znanj.

POTEK NARAVOSLOVNO-KULTURNEGA DNE

Naravoslovno-kulturni dan je sestavljen iz več delavnic. V prvem delu dijaki spoznavajo zgodovino Idrije in se dotaknejo 500-letnega prepleta idrijske Unescove dediščine. Nato se odpravijo na sprehod po mestu, kjer odkrivajo fizični prostor, sledi pa še sociološka delavnica, kjer se poučijo o družbenih odnosih v nekdanjem rudarskem središču. V drugem delu dijaki izbirajo med štiri delavnicami glede na lastne interese: fotografsko (vizualno zaznavanje, fotografija), arhitekturno (prostorski razvoj), matematično-geografsko (vpliv podnebja na arhitekturo, matematični zakoni v tradicionalni arhitekturi) ter delavnico apnenih ometov (tradicionalni gradbeni materiali, kemija).

DIDAKTIČNI PRISTOP

Delavnice prek praktičnega spoznavanja in zaznavanja spodbujajo raziskovanje na terenu. Omogočajo interdisciplinarno povezovanje naravoslovnih (kemija, matematika, inženirstvo) in družboslovnih (sociologija, zgodovina, umetnost) predmetov ter uvajanje STEM programa v šolski kurikulum (znanost, tehnologija, inženirstvo in matematika).

VSEBINA POSAMEZNIH DELOV NARAVOSLOVNO-KULTURNEGA DNE

Prvemu delu, ki se izvede v času do malice, prisostvujejo vsi dijaki in se tako seznanijo s tematiko dneva. Sestavljen je iz treh delavnic.

Uvod v 500-letni preplet idrijske Unescope dediščine (izvajalec Zavod ID20). Na uvodni delavnici dijaki spoznajo, kaj je idrijska rudarska hiša in kdaj je nastala. Seznanijo se z bogato idrijsko zgodovino in njeno dediščino, pri tem pa dobijo uvid v življenja rudarjev v najstarejšem rudarskem mestu v Sloveniji.

Sociološka delavnica (izvajalec Zavod ID20). Sociolog z dijaki spoznava, kaj nam o življenju ljudi pove pogled na mesto in kako so se družbeni odnosi odražali v arhitekturi. Dijaki spoznajo življenje in odnose med različnimi družbenimi razredi na primeru zasnove mesta Idrija in njene tradicionalne delavske arhitekture.

Ogled mesta Idrija (izvajalec Zavod ID20). Lokalni vodič dijake popelje na urbani sprehod, kjer odkrivajo idrijske skrite kotičke, ki odslikavajo značilnosti življenja v rudarski Idriji; od delavskih domovanj in meščanskih hiš do rudniških zgradb. Mesto v spremstvu izkušenega vodiča razkriva zanimivo zgodbo.

Po malici sledi drugi del, kjer se dijaki posameznega razreda razdelijo v manjše skupine glede na lastne interese.

Fotografska delavnica (izvajalec samostojni fotograf). Dijaki v spremstvu fotografa spoznava in raziskujejo estetsko vrednost tradicionalne delavske arhitekture v Idriji. Najboljše fotografije so uporabljene pri pripravi fotografske razstave.

Arhitekturna delavnica (izvajalec KD prostoRož). Arhitektka na delavnici dijakom predstavi pomembno urbanistično dejstvo, da razvoj mesta terja skrbno načrtovanje. Dijaki s pomočjo družabne igre izpostavljajo izzive idrijskih rudarskih hiš in njihove umeščene v prostor (malo prostora za gradnjo, temni notranji prostori hiš ipd.) ter iščejo rešitve za njihovo ohranitev in razvoj v prihodnosti.

Delavnica apnenih ometov (izvajalec Šola prenove). Ekipa strokovnjakov z dijaki spozna naravne gradbene materiale: les, kamen in apno. Dijaki se seznanijo z apnom kot tradicionalnim naravnim gradivom, spoznajo njegove zakonitosti in kemične značilnosti in se preizkusijo v izdelavi apnenega ometa in stavbnega okrasja iz apnene malte.

Matematično-geografska delavnica (izvajalec Gimnazija Jurija Vege Idrija). Razvoj idrijske rudarske hiše so močno zaznamovale vremenske in geografske danosti Idrijskega v preteklosti, kar služi kot odlično izhodišče za matematično-geografsko delavnico. Zakaj strme strehe in majhna okna, zakaj gradnja v višino in na majhni površini – odgovore na ta vprašanja dijaki poiščejo pod mentorstvom profesorice matematike in geografije.

Po zaključku sklopa delavnic ob podpori mentorjev in učiteljev sledi izbor fotografij in glavnih spoznanj za potrebe razstave in koledarja.

UČNI CILJI

Učenci:

- oblikujejo globlji odnos do kulturne dediščine prostora in razvijajo kritičen odnos do nje;
- spoznavajo medsebojno povezavo med zgodovino, prostorskim razvojem, družbenimi razmerami ter geografskimi danostmi, matematičnimi zakonitostmi in kemičnimi značilnostmi materialov;
- skozi opazovanje in estetsko interpretacijo razvijejo odnos do tradicionalnih vzorcev rabe prostora in tradicionalnih stavbnih tipov;
- poglobljajo sporazumevalno zmožnost prek različnih oblik komunikacije;
- razvijajo individualno, lokalno in nacionalno identiteto in spoznavajo svojo vlogo pri sooblikovanju različnih skupnosti;
- aktivno sodelujejo v novih oblikah učenja;
- prevzamejo individualno in skupinsko odgovornost.

»Zanimiv se mi je zdel ogled mesta Idrija, saj sem, čeprav živim tu že 16 let, nekatere stvari prvič slišala in videla. Tako sem spoznala, da je kraj, v katerem živim, res poseben in nam po koščkih razkriva bogato kulturno dediščino.« (Vita, dijakinja 2.b razreda)

»Arhitekturna delavnica me je navdušila, saj me je spodbudila, da sem dobil uvid v popolnoma drugačen način razmišljanja in opazovanja.« (Jure, dijak 2.b razreda)

»Glede na to, da ne prihajam iz Idrije, je bilo skoraj vse, kar sem izvedel, povsem novo. Navdušila pa me je tudi delavnica, ki se je izvajala prav v eni izmed rudarskih hiš.« (Lorvo, dijak 2.b razreda)

Več informacij na www.id20.si in www.rudarske-hise.si

Slovar konceptov in pojmov, povezanih z dediščino

Na ognjišču ob skupni skledi leta 2021. Predšolski otroci iz Otroškega vrtca Ajdovščina, Enota Ribnik, skupina Rdeče pike pri snemanju filma *Bilo je nekoč*. Foto: Tadej Bernik, Lokavec, maj 2021.

5.1 Kulturna in naravna dediščina

Do začetka 21. stoletja je bila dediščina na podlagi Unescove *Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine* (1972) razdeljena na naravno in kulturno dediščino. Kulturna dediščina je predstavljala vso tisto človekovo ustvarjalnost, ki je nastala mimo delovanja narave ali brez nje. Naravna dediščina pa je predstavljala celotno človekovo naravno okolje, ne le zavestno ali namensko oblikovano, temveč tudi kulturno krajino, naravno življenje z vsem okoljem v njem in s človekom, ki v njem deluje (*Baš idr.* 2004: 76). To razlikovanje se poskuša preseči z uvajanjem celovitejšega in kompleksnejšega pogleda na človeka in prakse, s katerimi ta vpliva na kulturno in naravno okolje, kot tudi na vpliv narave in naravnih virov (lesa, vode, kamna, rastlin idr.) na življenje ljudi. Delitev dediščine na naravno in kulturno ni zadostna, saj dediščino lahko razumemo kot vez med naravo in kulturo.

Če to razložimo s pomočjo arhitekturne dediščine v Vipavski dolini, lahko izpostavimo, da je gradnja strnjenih naselij v Vipavski dolini delno povezana z naravnimi pojavi – burjo. Zaradi močne in sunkovite burje na Vipavskem uspevajo le določene vrste rastlinja, ki so vplivale na prehrano prebivalstva. Edinstvenost vipavske arhitekture, povezane z burjo, so tudi kamni na starih strehah, ki ščitijo korce.

5.2 Dediščina in kultura

Etimološko beseda »kultura« izhaja iz latinske besede *cultura*, ki je izpeljanka iz kopenskega izraza *colere* in pomeni obdelovati, prebivati, naseljevati, negovati, gojiti, učiti, skrbeti za, vzgajati, obhajati itd. Gre za proces, ki vpliva na oblikovanje narave in človeka. V 15. stoletju beseda »kultura« dobi simbolni pomen, tj. kultiviranje ljudi s pomočjo izobraževanja. Še danes lahko rečemo, da je pravilno »(vz)gojen« in »obdelan« človek »kultiviran«.

V dvajsetem stoletju se v zahodnih družbah raba pojma kulture pojavi v treh oblikah. Prva oblika kulturo povezuje s splošnim procesom intelektualnega, duhovnega in estetskega razvoja določenega območja (govorimo o kulturnem razvoju Evrope ali Azije, Afrike ipd.). Druga oblika izpostavlja specifičen način življenja v nekem obdobju ali specifično življenje neke skupine, ljudstva, naroda (neolitska kultura, srednjeveška kultura, kitajska kultura itd.). Tretja oblika je tista, ki je najbolj razširjena v vsakdanji rabi in je vezana predvsem na umetniško aktivnost in produkcijo ter spreminjanje pomenov kulturnih elementov. To obliko pokrivajo množični mediji pod razdelki »kultura« in »kulturne prireditve« ter pogosto spada pod okrilje aktivnosti in upravljanja ministrstev za kulturo.

Pod vplivom novih preobratov na polju kulturnih teorij danes koncepta kulture ne razumemo kot zamejeno entiteto, povezano z ljudmi, plemeni, nacijo, temveč v kontekstu razumevanja kulture kot kompleksnega procesa, na katerega vplivajo različni historični, politični in naravni procesi, ki nenehno potekajo in se spreminjajo. Vračamo se k prvotni definiciji kulture, ki je pomenila kultivacijo ljudi, ki prek navad in verovanj, načinov življenja, miselnih tokov in dediščin prezentira neke skupine ali skupnosti. Po definiciji evropske Agende za kulturo je kultura »celota specifičnih duhovnih, materialnih, intelektualnih in čustvenih lastnosti, ki določajo neko družbo – vključujoč umetnost, pa tudi vsakdanje življenje, vrednote, tradicije in prepričanja« (povzeto po Weber idr. 2020: 19–23, Spletni vir 5).

Če povežemo kulturo in dediščino, pod izrazom kulturna dediščina razumemo kulturne elemente (snovne in nesnovne) in njihove pomene, ki so jih ljudje ustvarili v preteklosti ter so se skozi različne prakse prenesli na sodobne rodove. Kaj bomo vrednotili iz preteklosti in česa ne, pa je odvisno od kompleksnih lokalnih, nacionalnih in globalnih družbeno-političnih, okoljevarstvenih in gospodarskih procesov, ki vplivajo na življenje ljudi. Tako kot se kultura nenehno razvija in jo razumemo v kontekstu procesa, se tudi razumevanje dediščine spreminja. Ne smemo je povezovati zgolj s snovnimi in nesnovnimi elementi iz preteklosti, temveč moramo biti pozorni tudi na odnose, ki se vzpostavljajo med elementi in ljudmi; na raznovrstna čustva, ki jih ljudje vzpostavijo do preteklosti; na spomine, ki jih vzbujajo elementi, kraji in prakse dediščine; na zgodbe, ki o preteklosti krožijo v skupnosti; ipd.

5.3 Dediščina in multikulturalizem

Sodobne družbe so večkulturne. Po mestih in vaseh živijo družine različnih jezikovnih skupin, veroizpovedi, ideoloških prepričanj, zgodovinskih ozadij, socialnega statusa, izobrazbe ipd., ki vplivajo na spreminjanje večinske družbe. Pod izrazom »multikulturalizem« tako razumemo demografsko soprisotnost ljudi različnih kultur in zgodovinskih ozadij. Multikulturalizem naj bi spodbujal odnose in komunikacijo med različnimi skupinami, ki sestavljajo družbo in imajo lahko različen življenjski slog, ekonomsko moč, vero, moralna prepričanja, tradicije in narodnost. Koncept je bil najprej osredotočen na migracijsko-etnične vsebine, nato pa se je pri kritičnem multikulturalizmu prek meja koncepta etničnih oz. kulturnih manjšin razširil na pripadnike drugih ranljivih skupin (Lukšič Hacin, Toplak 2012: 108). V praksi ga razumemo kot iskanje načina za to, da se vsem ljudem, tudi tistim iz ranljivih skupin, zagotovi prijazno in spodbudno življenjsko okolje. Na temelju tolerance in spoštovanja različnosti naj bi se zadovoljevalo potrebo po enakopravnem statusu vseh skupnosti in njihovem enakopravnem vključevanju v družbo. Kulturne razlike tako ne bi smele biti orodje vrednostnih sodb in razvrščanja skupnosti na bolj in manj napredne, temveč osnova za spoznavanje, da človeštvo tvorijo ljudje različnih okolij, tradicij, zgodovin in kulturnih dediščin ter da je prav raznovrstnost tisto vezivo, ki povezuje človeštvo kot celoto (Vidmar Horvat 2020: 12).

Masovni, globalni in vse bolj diferencirani migracijski procesi predstavljajo velike izzive za doseganje multikulturnih družb in zagotavljanje kontinuitete drugačnosti, raznovrstnosti, heterogenosti. Še kako so aktualna vprašanja, kako v pluralni in multikulturni družbi ob praznovanju tradicionalnih šeg in navad večinske skupnosti nagovoriti in povabiti k sodelovanju manjšinske skupnosti – in obratno, kako k praznovanju »manjšinskih« praznikov povabiti predstavnike večinske skupnosti (če ta sploh obstaja). Oziroma, ali lahko od manjšinskih skupin zahtevamo, da se podredijo večinskemu praznovanju? Kako torej doseči medsebojno razumevanje in spoštovanje kulturnih raznolikosti?

Šole naj bi v skladu z multikulturnim pristopom sprejemale prisotne etnične skupine in njihove posebnosti, od prehrane, vere, jezika, sloga oblačenja do prepričanja in vrednot. Nasploh naj bi bila manjšinska kultura in njena verodostojna predstavitev vključena v vzgojno-izobraževalni sistem (Vah Jevšnik 2010). Množične migracije šolam postavljajo izziv, kako v šolsko skupnost vključiti otroke imigrantskih ali begunskih družin, saj se

zaradi nepoznavanja imigrantskih življenj, šeg in navad, veroizpovedi in drugih praks velikokrat pojavljajo ksenofobija, nezaupanje in nesodelovanje oz. izoliranost manjšinskih skupnosti. Ali nam lahko pri tem pomagajo pogovori o dediščini lastnega kraja, družine ali vasi?

Domače skupnosti bodo pripravljene sprejeti manjšinske skupnosti le takrat, ko bo odnos domačinov do lastnih kulturnih posebnosti ozaveščen in pozitiven. Ravno tako morajo imeti domače in gostujoče skupnosti razvit odnos do lastnih identifikacij, kar se lahko začne že pri šolskih urah, tudi z uporabo katere izmed zgoraj naštetih metod (prim. pripovedovanje zgodb, foto-izražanje, intervju). Poznavanje in premišljanje lastne preteklosti in dediščine sta torej nepogrešljiv in bistven pogoj za večjo odprtost skupnosti in posameznika do »drugega«. Hkrati lahko pogovori o dediščini ponudijo priložnost, da tudi otroci iz drugih skupnosti spregovorijo in predstavijo svoje kulturne posebnosti, šege in navade, kulinariko, značilnosti religije, znanja, spomine in druge prakse, ki so jih doživeli v domači pokrajini. Odlične priložnosti za to so raziskovalne naloge, razstave in kulturni izdelki, prek katerih lahko spregovorijo o svojih kulturnih posebnostih, čustvih, izkušnjah, tradicionalnih znanjih in kulinaričnih posebnostih. Še boljše je, če raziskovalni nalogi povabimo »mešane« skupine. Nadalje lahko vsi učenci ali dijaki primerjajo razlike in podobnosti med skupnostmi. Posledično se bodo tudi člani manjšinskih ali imigrantskih skupnosti počutili sprejete in se bodo pripravili vključiti v procese soustvarjanja lokalne dediščine, saj participativni pristop zahteva upoštevanje »glasu« vseh socialnih skupin, tudi manjšinskih ali imigrantskih.

5.4 Dediščina in skupnost

Koncept skupnosti v okviru dediščinskih praks lahko razumemo različno. V dediščinskem diskurzu lahko skupnost oblikujejo člani krajevne skupnosti, mestne soseske ali vasi, lahko pa tudi člani dediščinskega društva. Društvo lahko vključuje člane z geografskega območja ali iz različnih okolij, pomembno je le, da jih družijo skupni interesi, cilji in vrednote. Lažjo medsebojno komunikacijo med člani skupnosti lahko doseže kulturni promotor ali mediator, ki zmore povezovati in usklajevati različne interese in želje, kar pa ni vedno lahko. Zato skupnosti ne smemo nikoli razumeti kot nespreminjajoče se, konstantne, časovno in prostorsko omejene skupine ljudi, temveč kot spreminjajočo se entiteto, odvisno od različnih zunanjih in notranjih dinamik in sprememb.

Konvencija FARO o vrednosti kulturne dediščine za družbo (2005) je v dediščinski diskurz uvedla termin »dediščinska skupnost«. To so lahko lokalne, regionalne, državne ali transnacionalne skupnosti, ki pa niso prostorsko in časovno omejene. Posameznik je lahko del skupnosti zgolj s pripisovanjem vrednosti kulturni dediščini in/ali z željo po njenem prenašanju prihodnjim rodovom (Delak Koželj 2013: 42).

Na Slovenskem lahko kot dediščinsko skupnost označimo aktivne krajanke po vaseh, soseskah ali predelih mest, ki s skupnimi praksami ohranjajo svoje lokalne posebnosti; društva, katerih cilj je tudi varovanje lokalne kulturne dediščine; ter člane študijskih krožkov, ki se razvijajo v okviru programov univerz za tretje življenjsko obdobje, ljudskih univerz, knjižnic in drugih izobraževalnih ustanov, namenjeni pa so vseživljenjskemu učenju odraslih. Člani omenjenih skupnosti se združujejo zaradi različnih namenov, interesov in

ciljev; skupna nit medsebojnega sodelovanja pa je povezovanje na prostovoljni ravni z namenom ustvarjalnega in kakovostnejšega preživljanja prostega časa.

Pri delovanju skupnosti sta pomembna občutka pripadnosti in skupinske identitete, ki nastajata ob skupnem delovanju, nehierarhičnem odnosu, medsebojnem dialogu in učenju *in situ* (Ličen idr. 2017: 26). Ključno pri tem pa je, da člani skupnosti niso zgolj nosilci kulturnih in dediščinskih praks, temveč tudi prenašalci znanj na mlajše generacije.

5.5 Dediščina in kulturne pravice

V zadnjih desetletjih je na polju dediščinskih študij veliko razprav o kulturnih pravicah in etiki uporabe dediščine za gospodarske in razvojne učinke. Razprave se osredotočajo tudi na vprašanja o propadanju kulturnih spomenikov ali pozabljanju tradicionalnih znanj zaradi pomanjkanja potrebnih javnih finančnih sredstev ali zaradi vojnih uničenj. Z opolnomočenjem in ozaveščanjem lokalnih prebivalcev, da ti postajajo pomemben akterji pri (po)ustvarjanju in upravljanju s kulturnimi prvinami, se lokalne skupnosti čedalje bolj zavedajo svojih pravic pri ohranjanju svojega okolja in lahko problematizirajo in nasprotujejo nespametnim političnim odločitvam ali agresivnemu vdoru gospodarskega kapitala, ki v lokalni dediščini navadno išče neponovljiv tržni produkt in pri tem pozablja na čustvene odnose, ki so jih lokalni prebivalci vzpostavili do svoje dediščine.

Tovrsten upor je značilen zlasti za skupnosti, kjer se lokalni prebivalci v svojem prostem času in na prostovoljni ravni ukvarjajo z lokalno kulturno dediščino v okviru aktivnosti krajevnih skupnosti ali v okviru društev, zavodov, ljudskih univerz in študijskih krožkov. Do upora pa pride, ko zasebni kapital, razvojne agencije ali lokalne oblasti dediščino odtujijo, prepustijo propadanju ali izkoriščajo v zasebne interese. Zato je še kako relevantno vprašanje, kakšne pravice imajo nosilci dediščinskih praks.

Kulturne pravice so v dediščinski diskurz formalno stopile leta 1966 z *Mednarodnim sporazumom o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah*, kjer je v 15. členu poudarjena pravica do sodelovanja v kulturnem življenju. Razumemo jo kot dostop do kulturne dediščine in možnost njenega uživanja znotraj dediščinskih praks, ki se odvijajo v določeni skupnosti. To vključuje prepoznavanje mnogovrstnih dediščin, skozi katere posamezniki in skupnosti izražajo svojo človečnost, dajejo pomen svojemu obstoju, gradijo svoj svetovni nazor in predstavljajo svoj obstoj v soodvisnosti z drugimi (Blake 2015: 289). Po *Fribourški deklaraciji o kulturnih pravicah* (2007) so kulturne pravice, enako kot druge človeške pravice, izraz človekovega dostojanstva in pogoj zanj. Po deklaraciji se kulturne pravice nanašajo na pravico do identitete in kulturne dediščine; pravico do identifikacije s kulturnimi skupnostmi; pravico do dostopa in sodelovanja v kulturnem življenju; pravico do izobraževanja in usposabljanja; pravico do komunikacije in informacij; pravico do sodelovanja v kulturnih politikah in drugih sodelovanj (Zagato 2015: 143–144; Cultural Rights 2007: 1). To v praksi pomeni, da je dediščina last vseh nas in da smo vsi odgovorni za njeno ohranjanje in razvoj. V primeru, da se dediščina nahaja na zasebni lastnini, je zaradi javnega interesa za varstvo kulturne dediščine lastninska pravica lastnikov dediščine omejena (gl. Fakin Bajec 2020).

5.6 Dediščina in spomin

Zavedanje preteklosti se oblikuje na podlagi spomina. Z njim obnavljamo prejšnje dogodke, razlikujemo včeraj od danes ter potrjujemo izkušnje in doživetja, ki smo jim prisostvovali. Kot oblika zavedanja je spomin oseben; občuten je kot dogodek, ki se je zgodil samo nam (Brumen 2000: 25). Vendar tako kot človeško življenje ni ločeno od življenja skupnosti, tudi osebni (individualni) spomin ni povsem izoliran. Spominjanje je večje in močnejše, če se lahko opremo na spomine drugih: sorodnikov, prijateljev, znancev, sodelavcev, skratka skupine, katere del smo, s katero se identificiramo in delimo svojo preteklost. Delitev osebnega spomina s skupnostjo izostri in omogoča lažji priklic lastnih spominov.

Pri vnovičnem spominjanju preteklega dogodka se je treba zavedati, da se aktiviranje spomina zgodi v sedanosti, ki je prepletena z drugimi vrednotami, potrebami in željami, kot so bile v trenutku zapomnjenja. Vnovično spominjanje je namreč odvisno od sedanjih potreb in namenov. To nas prisili v selekcijo in preoblikovanje preteklosti ter v njeno prilagajanje sodobnim zahtevam. Pri tem je pomembno tudi pozabljanje (zatiranje ali brisanje spomina), s katerim priznavamo, da obstajajo spomini, ki niso ravno dobri in so zato neustrežni. Poleg tega pozabljanje omogoča klasificiranje in urejanje spominov oziroma njihovo preoblikovanje z nenehno revizijo. To nas nadalje napelje k ugotovitvi, da koncept spomina oziroma proces pomnjenja ni preprosto način priklica preteklih izkušenj, ampak kompleksen in kontinuiran proces pogajanj in bojov med tem, kaj bo vnovič zapomnjeno in kaj pozabljeno (Harrison 2008: 6, Smith 2006: 58). Poleg tega spominjanje lahko sproži razmišljanje o tem, kako določene osebne ali kolektivne sanje niso bile realizirane; odpre možnosti razglabljanja o tem, kaj bi lahko bilo ali kako bi se lahko dogodki, odnosi ali kariera različno odvijali. Tako glavni cilj obiskovanja muzejev in dediščinskih krajev ni le izkusiti arteficialno zgodovino, temveč tudi vzbujati osebne in kolektivne spomine ter nadaljnja razmišljanja in raziskovanja.

Spomini navadno nimajo koledarske natančnosti, datumi, ki se jih spominjamo, so pogosto netočni, nerazločni ali kalejdoskopski; zadostuje že opredelitev »prejšnji dan« ali »dolgo nazaj«. Vsaka priložnost spominjanja in naracije spremeni spomin, saj z novo naracijo ne spremenimo stare, temveč kreiramo novo (Lowenthal 1985: 209). Druge spremembe so podedovane z zrelostjo, staranjem in novimi izkušnjami. Spominjanje je tako aktiven proces, v katerem je preteklost kolektivno ali individualno neprestano reinterpreterirana. Zato sedanost neprestano piše pomene preteklosti; skozi spomine in zgodovinske vire se konstruira zveza med preteklostjo in sedanostjo (Smith 2006: 58). Spomin za razliko od drugih zgodovinskih virov izraža intimen, čustven odnos do sedanosti skozi osebne in kolektivne akcije pomnjenja. V nasprotju s profesionalno zgodovinsko naracijo poseduje posebno čustveno moč, ki se izraža prek podajanja čustvenih zgodb, odnosov, razmišljanj, refleksije do snovnega in nesnovnega elementa dediščine. Če je nacionalna zgodovina pisana v tretji osebi, je spomin vedno v prvi. V spominu posameznik nastopa kot nosilec dogodkov.

Spomini ljudi so utelešeni v človeških telesih, tiskovinah, bazah in drugih napravah (fotografije, knjige, časopisi, sezname, magnetofonski trak, podatkovne baze itn.). Poleg tega so spomini organizirani okoli različnih artefaktov, kot so sobe, stavbe, pohištvo in

objekti, ki pogosto priključijo spomine v oblikah, ki so nepredvidljive in razdiralne. Spomini so utelešeni v artefaktih, ki lahko imajo za vsakega posameznika različne pomene. Utelešeni so tudi v redno ponavljajočih se praksah, kot so slavljenja, komemoracije, festivali in drugi rituali (Misztal 2003: 13). Utelešenje spomina skozi materialno dediščino tudi pomeni, da so objekti lahko zbrani, ohranjeni, izgubljeni, uničeni ali restavrirani. Ker so spomini utelešeni v materialnosti, so prepričljivejši in močnejši.

Za razliko od individualnega spomina, ki je zasnovan na izkušnjah in spominskih sledih, ki so utelešene v posamezniku, je kolektivni spomin zasnovan na javnih objektih in praksah ter je velikokrat stvar interpretacije širših družbeno-političnih kontekstov. Pogajanje poteka v specifičnih poljih, prostorih ali s pomočjo materialnih elementov, ko predmete, veščine in druge prakse označujemo kot dediščino. Osredotočamo se na vrednote, pomene in ideologije reprezentacije, ki so ključnega pomena pri sestavljanju individualnih in skupinskih povezav s preteklostjo ter za občutek kontinuitete in identitete. V tem smislu osnovna funkcija spomina ni ohraniti preteklost, temveč jo prilagoditi, obogatiti in z njo manipulirati v sedanosti. Poleg tega funkcija spomina še zdaleč ni samo to, da izkušnje ohranja, ampak nam jih pomaga tudi razumeti. Spomini tudi niso določene refleksije preteklosti, temveč izbirne, selektivne rekonstrukcije, osnovane na poznejših dejanjih in percepcijah in vedno spreminjajočih se kodah, s katerimi načrtujemo, simboliziramo in klasificiramo svet okoli nas.

5.7 Dediščina in tradicija

Koren besede »tradicija« izvirja iz latinske besede *tradere*, kar pomeni »prenesti«, »prenašati« ali »dati nekaj na drugo«. Ne predstavlja torej oprijemljive stvari, temveč proces oziroma prakso v specifičnem kontekstu (Jacobs 2004: 31). *Slovenski etnološki leksikon* besedo tradicijo opredeljuje kot »izročilo« (kar se v življenju skupin in posameznikov s prenosom skozi čas ohranja in ustali v daljšem obdobju) in »proces prenašanja kulture«, ki je nenehno podvržen spreminjanju, spremembe tradicije pa so skladne z gmotnimi, družbenimi in duhovnimi potrebami ter možnostmi, tudi s cenzuro skupnosti (Baš idr. 2004: 635). V prvem primeru tradicija označuje kulturne prvine (materialne, duhovne) ali skupke teh prvin, kulturne vzorce, načine življenja oziroma kulturo v celoti. Tradicija kot kulturni proces pa pomeni vzdrževanje sociohistorične kontinuitete.

Začetna ideja koncepta tradicije se je oblikovala v času moderne dobe in sprva ni utelešala sprememb oziroma inovacij, temveč je bila tradicija »umišljena kot identifikacijsko dopolnilo modernosti« oz. je identificirala njeno nasprotje. Moderne družbe so sebi nasproten svet videle v tako imenovanih tradicionalnih družbah, tradicionalnem načinu življenja z relativno statičnimi šegami in navadami, verovanji, obnašanji, podedovanimi skozi generacije, in z nespremenljivimi predmeti in dejanji v času in prostoru. Prenašala se je ustno, in čeprav so se inovacije in spremembe v tradicionalnih skupnostih dogajale, so bile te majhne. Zato je koncept tradicije navadno predstavljal stabilnost, zakoreninjenost v času in prostoru ter avtoriteto, neodvisno od individuumov in sprejeto brez kakršne koli refleksije. Ker so bile tradicionalne družbe omejene pri izbiri, urejanju in oblikovanju svojih življenj, življenjskih prostorov in artefaktov, tradicija tudi ni vključevala kreativnosti in izbire, značilnih idealov modernih časov (gl. Fakin Bajec 2009, Poljak Istenič 2013).

V nasprotju s tradicionalnimi družbami pa naj bi bila modernost razumljena kot osvoboditev od predmodernega načina življenja, ko je človek postavljen v bolj neodvisen, racionaliziran in individualiziran svet. Za moderno obdobje je značilna popolna prekinitev s preteklimi časi, gre za nepreklicen propad vloge tradicije, preteklost ne uči več s primeri iz preteklih generacij, kot je bilo značilno za predmoderni čas, temveč zgolj predstavlja vir za prikazovanje napredka in zgodovinskih dosežkov naroda (Fakin Bajec 2009).

Nov pogled, označen kot postmoderna preobrat v drugi polovici 20. stoletja, ki je na področje humanističnih znanosti prinesel veliko novih pristopov, je povzročil tudi refleksijo o razumevanju tradicionalnih in modernih družb ter njihovih medsebojnih odnosov, vzpostavljenih zaradi političnega boja, kulturne nostalgije, socialnega nadzora in moralnega kesanja (Luke 1996: 111). Posledično se je spremenila ideja tradicije kot glasnika avtentičnosti, kot shramba specifičnih kulturnih pomenov, kot krajevno osnovan in časovno postavljen koncept, kot statična avtoritativna legalnost in kot dediščina v lasti določene skupine ljudi. Novo razumevanje je bilo postavljeno v kontekst novih gospodarsko-družbenih sprememb, ki sta jih na eni strani prinesla pozni kapitalizem in tržna logika kapitala ter na drugi strani transnacionalni premiki, ki so povzročili deterritorializacijo in hkrati relokalizacijo. Z detradicionalizacijo se je izgubila krajevno osnovana avtoriteta, pojavila se je kulturna homogenizacija, npr. globalna kultura, ki teoretično odpravi koncept tradicije, kot so jo razumeli v predmodernem času. Vendar je prav globalizacija povzročila nove pogoje za njeno pojavnost, postavila nove mehanizme za njen prenos in prinesla nove politične obveze za njeno predstavljanje. Ker je tradicija v predmodernih družbah omogočala relativno stabilno ogrodje za izražanje lastnega jaza in je bila s tem ključna v procesu samoopredeljevanja, je v sodobnem, globalnem svetu s poudarjanjem pomena lokalnih (vaških, regionalnih) identitet začela delovati kot temelj opore, »zatočišče« za posameznike in skupnosti, ki se ne znajdejo v dobi radikalne negotovosti, ko se izgublja občutek za prostor in čas. Proces globalizacije je s svojo suprateritorialnostjo sicer zmanjšal moč nacionalne identitete, hkrati pa je tudi spodbudil potrebe ljudi po identifikaciji z nečim, kar je človeku domače in sploh bližje svetu čustev. S tem se je povečala družbena moč lokalnega okolja in pomen lokalne oz. vaške identitete (t. i. relokalizacija).

Pod vplivom globalizacije je bila tradicija preoblikovana in spremenjena v tržno blago za gospodarske in identifikacijske namene. To se kaže pri poustvarjanju izdelkov tradicionalne (domače in umetnostne) obrti, oživiljanju tradicionalnih predstav (obhodi pusta) in uprizoritvah za turistično ponudbo (povorka kmečkih vozov na vaških veselicah), v nostalgijah, religioznih fundamentalizmih in drugih načinih izkazovanja kolektivne identitete, ki se pojavijo kot obramba proti sodobnemu globalizmu. Pojavljajo se tudi »izumljene tradicije« (Ranger, Hobsbawm 1996), ko je demonstracija tradicionalnih pojavov ideološka in pogosto zgodovinsko neutemeljena.

S konceptom tradicije je tudi povezan pojem avtentičnosti, kjer koncept tradicije predstavlja avtentičnost, moderno življenje pa naj bi bilo po svoji naravi neavtentično – celo popačeno ali nepristno. Vendar je tudi izraz »avtentično« težko opredeljiv pojem, celo neobstoječa kvaliteta, in nikakor ne moremo predstavljati avtentične kulture, saj se ta nenehno spreminja. Kaj, na primer, je »avtentična kraška kultura«? Arhitekturni slog iz 18., 19., 20. ali 21. stoletja?

In kako na koncu vendarle povezati tradicijo in dediščino? Odgovor je večplasten. V določenih razumevanjih sta pojma sinonimna in predstavljata materialne in nematerialne prvine kulture (predmete, rituale, oblike obnašanja, ideje) iz preteklosti, ki se ohranjajo v sedanjosti – njihov pogled pa je odvisen od sedanjih perspektiv. V določenih razumevanjih pa sta oba koncepta razumljena kot proces, praksa, kjer akterji, tj. ljudje, z odnosi, uporabo, varovanjem, vrednotenjem, čustvenimi odzivi in podobnimi praksami določajo pomen materialnim in nematerialnim prvinam. V javnosti je najbolj razširjeno razumevanje, da je tradicija proces ali akcija, v katerem se materialna ali nematerialna dediščina sooblikuje in uporablja. Vsekakor pa je tradicija kot proces podvržena spremembam. Z njeno pomočjo in s pomočjo inovacij se družba in njeni akterji družbeno razvijajo.

5.8 Dediščina in trajnostni razvoj

Politika trajnostnega razvoja po evropskih in nacionalnih strategijah (prim. *Evropa 2020*, *Strategija razvoja Slovenije 2030* 2017) predstavlja ključno smernico za razvoj sodobne družbe, ki naj bi svoje gospodarstvo, socialno življenje in kulturo razvijala tako, da naravnih danosti ne uničuje, temveč jih sonaravno ohranja in izkorišča. Čeprav začetki diskusij o vzdržnem razvoju segajo že v sedemdeseta leta 20. stoletja in so svoje pravne podlage dobili z Brundlandskim poročilom leta 1987 (tj. *Poročilo Svetovne komisije za okolje in razvoj* »Naša skupna prihodnost«), se njegova vizija nenehno razvija in prilagaja sodobnim potrebam in spremembam. Sprva je politika trajnostnega razvoja vključevala le tri ključne stebre: okoljski, gospodarski in socialni razvoj. Poleg ohranjanja narave, vzdržne rabe naravnih materialov in razvoja t. i. zelenega gospodarstva naj bi sledili tudi ohranjanju oz. vzdrževanju družbenih vrednot, kot so družbena/kolektivna identiteta, medsebojno zaupanje in sodelovanje, socialna pravičnost in dobro počutje. Danes se čedalje bolj vključuje še trajnostni kulturni razvoj, ki predvideva kontinuiteto kulturnih vrednot, identitet in dograjevanja znanj prebivalstva v določenem bivalnem okolju. V vsaki družbi so sicer nujno potrebni novi visokotehnološki procesi, storitve in izdelki, ki omogočajo napredek in tehnološki razvoj, vendar jih je treba ustvarjati z upoštevanjem načina življenja tamkajšnjih ljudi, njihovih izkušenj, praks, dognanj in vrednot. Leta 2002 sprejeta *Agenda 21 za kulturo* (Spletni vir 6), namenjena lokalni politiki, poudarja prav pomen kulture za regionalni razvoj, osnovan zlasti na spoštovanju lokalne kulturne različnosti, človekovih pravic, medkulturnega dialoga, participativne demokracije, trajnosti in miru. S tem dokumentom je bila kultura opredeljena kot četrti steber trajnostnega razvoja (gl. Fakin Bajec 2016).

Po letu 2015 cilje trajnostnega razvoja določa *Agenda 2030 za trajnostni razvoj* (OZN 2015), na evropski ravni pa 3. člen *Lizbonske pogodbe* (2009).

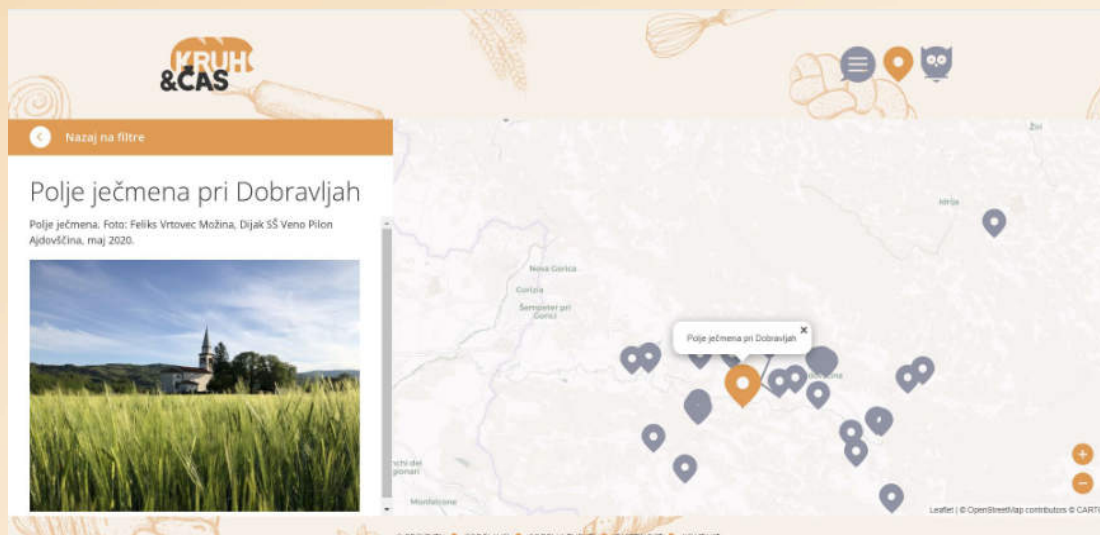
Kulturne prakse naj bi skupaj z dediščinskimi aktivnostmi prispevale k vzpostavljanju povezane in sočutne družbe (npr. medgeneracijsko povezovanje, vseživljenjsko učenje, aktivno državljanstvo itd.), opolnomočenju ranljivih skupin (žensk, brezposelnih, migrantov, invalidov idr., ki se prek dediščinskih aktivnosti vključujejo v družbo), odkrivanju

lokalnih posebnosti in iskanju rešitev za vzdržno rabo naravnih virov (uporaba suhozidne gradnje, lesnih konstrukcij, glinenih oz. keramičnih izdelkov ipd.). S tem naj bi tudi dediščinske prakse pripomogle k reševanju okoljevarstvenih, socialnih, gospodarskih in kulturnih izzivov.

5.9 Dediščina in tehnologija

Pri opazovanju »spreminjanja stvari v dediščino«, pa tudi pri razumevanju dediščine, je treba opozoriti tudi na vlogo tehnologije kot načina prihajanja človeka v svet in njegov odnos s svetom. Najprej zato, ker je dediščina velikokrat povezana s tehnologijo v najširšem pomenu besede, sploh kadar se nanaša na tehnične predmete, naprave ali stroje (kolo, tisk) oziroma industrijo (avtomobili), pa tudi manj očitne primere, recimo na način gradnje (arhitektura) ali postopke izdelave (različni materiali pa tudi umetnost) in na tehnike produkcije (avdiovizualni viri) (prim. Fakin Bajec, Pogačar, Straus 2020). Pri tem je pomemben vpliv tehnologije na izdelavo in rabo teh predmetov, pa tudi na prakse in pomenne, ki se skozi rabo sooblikujejo. Hkrati pa ima tehnologija pomembno vlogo, dandanes še toliko bolj, pri ohranjanju (arhiviranju) in posredovanju, saj se za oboje uporabljajo na tehnologiji sloneče tehnološke rešitve (digitalna orodja, film, glasba). Nenazadnje pa živimo v času, ko se pomemben del naših življenj odvija v digitalni medijski ekologiji, pri čemer nastaja ogromno virov in praks, ki bodo zagotovo zanimali prihodnje generacije.

Pogled na digitalni učni vir *Kruh in čas*, ki je bil oblikovan v okviru projekta *Dediščina v akciji*. Več gl. <https://kruhincas.si>.

Predstavitev projekta *Dediščina v akciji*

Utrinek iz delavnice *Peka medenjakov* na Srednji šoli Veno Pilon Ajdovščina.
Foto: Melita Lemut Bajec, december 2019)

Priročnik je del rezultata ciljno-raziskovalnega projekta *Dediščina v akciji: Participativne metode in digitalni učni viri za vključevanje mladih v dediščinske prakse in izobraževalno-vzgojne vsebine*, ki so ga v obdobju 2019–2021 izvajali sodelavci ZRC SAZU (Inštitut za kulturne in spominske študije) in računalniško podjetje Arctur d.o.o. Projekt sta finančno podprla Ministrstvo za kulturo in Agencija za raziskovalno dejavnost RS, njegov glavni namen pa je bil osnovnošolcem in srednješolcem približati kulturno dediščino na zanimiv, ustvarjalen in sodoben način ter jih hkrati aktivno vključiti v njeno soustvarjanje in razvoj.

Glavni izziv, ki smo ga raziskovalci skušali rešiti, je tako bil, kako vzbuditi večje zanimanje za lokalno dediščino med mladimi na način, da bodo ti v njej prepoznali različne priložnosti za raziskovanje, ustvarjanje in učenje. V okviru projekta smo skupaj z dijaki iz Srednje šole Venio Pilon Ajdovščina razvili prototip digitalnega učnega vira na temo kruh in čas (<https://kruhincas.si>). Zasnovan je na način, da mladi niso le pasivni prejemniki znanja o dediščini pekarstva, temveč z iskanjem informacij, poslušanjem kratkih video in audio zgodb, opazovanjem, razmišljanjem, izpraševanjem, analizo fotografskega in drugega zgodovinskega gradiva ter preizkušanjem starih in novih receptov sami spoznavajo spreminjanje pomena in vloge pekarske dediščine skozi čas (med preteklostjo in sedanostjo). Poleg tega smo za učitelje pripravili učne liste in primere dobrih praks, ki kažejo, kako lahko z različnimi digitalnimi viri vključimo dediščino v učne procese in prakse.

Sodelovanje z mladimi in skupno raziskovanje pekarske dediščine, ki smo jo izbrali za vsebino digitalnega učnega vira, je za raziskovalce odprlo vrsto nadaljnjih vprašanj in izzivov. Med drugim smo se izpraševali o odnosu do kruha nekoč in danes, njegovih čustvenih zgodbah in načinih »prenosa« čustev v digitalni svet. V članku *Stories, objects, interfaces: digital technology and cultural heritage among the young* (»Zgodbe, predmeti, vmesniki: digitalna tehnologija in kulturna dediščina med mladimi«) (Fakin Bajec, Pogačar, Straus 2021) smo zapisali:

»Kruh, bogat z metaforičnimi asociacijami, je predmet, skozi katerega lahko analiziramo odnose med sedanostjo in preteklostjo, saj nas vabi, da se vprašamo o širšem pomenu kruha v kontekstu odnosa med domom, obrtjo in industrijo, vojnami in krizami, revščino in obiljem. Ob tem lahko skozi kruh razbiramo družbene odnose in medgeneracijski prenos znanja o pripravi in peki kruha kot o njihovih orodjih (krušna peč, lopar, mentrga) ter o širših družbeno-političnih pogojih. Zgodbe o pomanjkanju kruha nekoč in izobilju vsakdana tudi sprožajo refleksijo o vrednotah, čustvih in afektih. Tako kruh kot element dediščine ponuja diskusijo o odnosih med posamezniki in družbo, tehnološkim in znanstvenim razvojem, načinih pridelave, ponudbe in povpraševanju. Pomembno je, da pri raziskavi odnosa do kruha skozi čas vključimo tudi pomene in postopke izdelave pekarskih predmetov, ki zaznamujejo pripravo kruha (peč na drva, štedilnik ali parna peč v pekarni). Na primer, mentrga se lahko zdi banalni predmet vsakodnevne uporabe z izrazito utilitarno funkcijo. A šele ko predmet ni več v uporabi, postanejo kulturni pomeni njene uporabe, načini izdelave, umetelni okraski, uporabljen tip lesa, zgodbe, ki jih prikliče, tiste lastnosti, ki lahko razkrijejo drobce preteklosti, modo, ročne spretnosti ali čustveno vrednost«.

Beseda o avtorjih:

dr. Martin Pogačar – vodja raziskovalcev pri projektu *Dediščina v akciji*, raziskovalec digitalne humanistike in kulturolog, ki se aktivno ukvarja s spreminjanjem spomina in spominskih praks v digitalnih medijih. Zaposlen je na Inštitutu za kulturne in spominske študije Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

dr. Jasna Fakin Bajec – sodelavka pri projektu *Dediščina v akciji*, raziskovalka kulturne dediščine, po poklicu etnologinja, kulturna antropologinja in profesorica zgodovine. Pri svojih raziskavah namenja ključni poudarek dediščinskim praksam, ki jih izvajajo v lokalnih društvih, zavodih, študijskih krožkih in šolskih projektih. Raziskuje in razvija pristope in metode za približevanje dediščine mladim, da bodo ti v njej prepoznali možnosti za razvoj sodobnih interpretacij, hkrati pa bili ponosni na zapuščino svojih prednikov in zaščitniški do nje. Zaposlena je na Inštitutu za kulturne in spominske študije Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

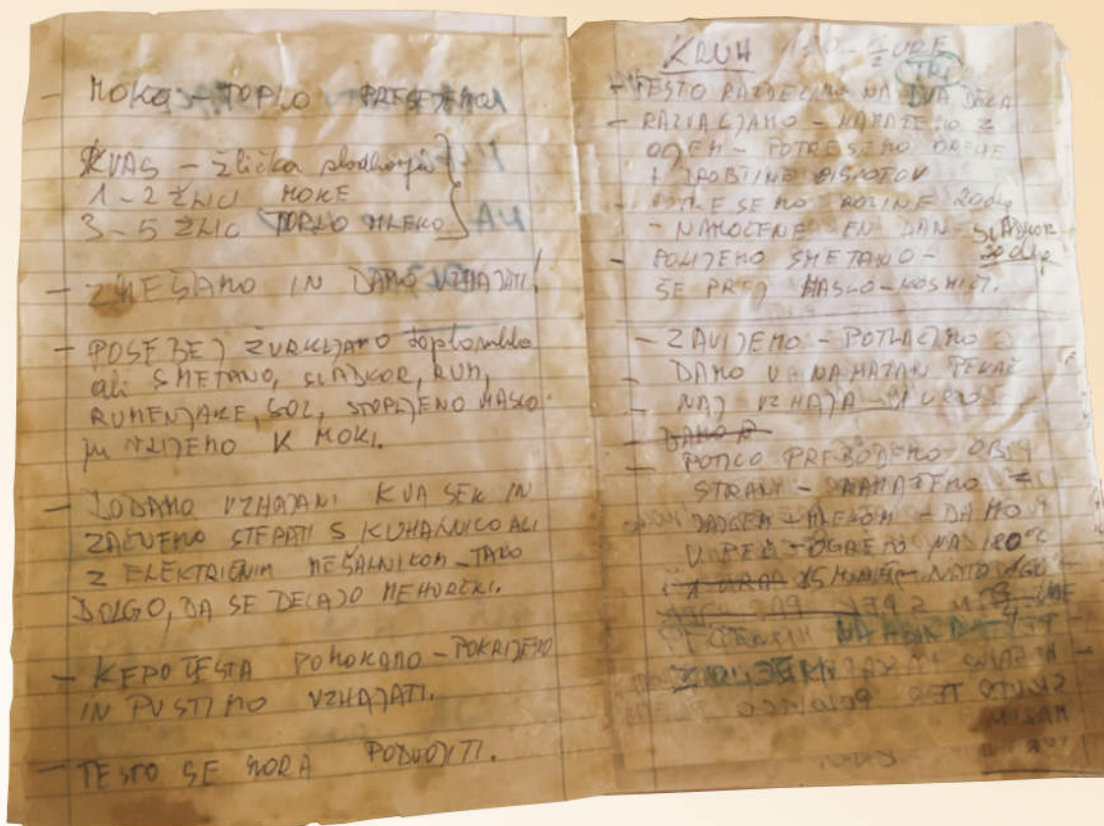
Matevž Straus – sodelavec pri projektu *Dediščina v akciji*, magister urbanih študij, vodja programa Heritage+, ki se ukvarja z razvojem tehnologij in orodij za digitalno inoviranje kulturne dediščine za turistične in izobraževalne namene. Zaposlen je v računalniškem podjetju Arctur d. o. o. iz Nove Gorice, ki je bil partner pri projektu. Hkrati deluje v Zavodu ID20 v Idriji, kjer se ukvarjajo z inovativnimi interpretacijami kulturne dediščine za prihodnost.

mag. Melita Lemut Bajec – zunanja sodelavka pri projektu *Dediščina v akciji*, profesorica angleščine in nemščine, srednješolska učiteljica na Srednji šoli Venca Pilon Ajdovščina in študentka doktorskega študijskega programa na Pedagoški fakulteti v Kopru (Univerza na Primorskem). S pomočjo odkrivanja zgodb, spominov, čustvenih odnosov in občutkov, ki se ustvarjajo pri medgeneracijskem prenosu dediščine, med dijaki spodbuja samorefleksijo in kritično razmišljanje, potrebno na poti odraščanja in izgradnje lastne identitete. Pod njenim vodstvom so dijaki programa Gimnazija (generacija 2017–2021) aktivno sodelovali pri vizualni in vsebinski pripravi digitalnega učnega vira *Kruh in čas*.

Viri in literatura za raziskovanje in spoznavanje dediščine

Knjiga receptov. Foto: Sara Durn, dijakinja Srednje šole Venca Pilon Ajdovščina, maj 2020.

- Agenda 2030 za trajnostni razvoj*. OZN. 2015. Dostopno na: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/> (ogled 9. 6. 2021).
- Baš, Angelos idr. 2004. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Blake, Janet. 2015. *International Cultural Heritage Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Brumen, Borut. 2000. *Sv. Peter in njegovi časi. Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba I*cf. (Oranžna zbirka).
- Cultural rights, Fribourg declaration*. 2007. <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/Fribourg%20Declaration.pdf> (ogled 7.9.2020).
- Darian-Smith, Kate; Pascoe Carla. 2013. Introduction. Children, childhood and cultural heritage: Mapping the field. V: Darian-Smith, Kate; Pascoe Carla (ur.). *Children, Childhood and Cultural heritage*. Routledge, Oxon, NewYork, str. 1–17.
- De Bono, Edward. 2005. *Šest klobukov razmišljanja*. Ljubljana: New moment.
- Delak Koželj, Zvezda. 2013. Dediščinske skupnosti in ohranjanje kulturne dediščine. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, let. 53, št. 3,4, str. 41–50.
- Evropa 2020: Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast*, https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_SL_ACT_part1_v1.pdf (ogled 18. 2. 2020).
- Evropska strategija kulturne dediščine za 21. stoletje*. 2015. Svet Evrope. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/Strategija_21_SvetEvrope_2 (ogled 29. 2. 2020).
- Fakin Bajec, Jasna; Pogačar, Martin; Straus, Matevž. 2021. »Stories, objects, interfaces : digital technology and cultural heritage among the young«. *Transactions on internet research*. [Online ed.], 17/2, str. 51–59. <http://ipsitransactions.org/journals/papers/tir/2021jul/p8.php> (ogled 17.11.2021).
- Fakin Bajec, Jasna. 2009. »Brez tradicije ni inovacije«: nekaj pogledov na koncept tradicije na primeru ustvarjanja kraške kulturne dediščine. V: Kolenc, Petra (ur.). *Marušičev zbornik: zbornik prispevkov v počastitev 70-letnice prof. dr. Branka Marušiča* (Goriški letnik, 2009–2010, 33–34, št. 2). Nova Gorica: Goriški muzej, str. 749–763.
- Fakin Bajec, Jasna. 2011. *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Fakin Bajec, Jasna. 2012. »Poljnto smo jejli vsak večjr, kokšn buot magar td zo frjšk«: o pridelavi koruze, ličkanju in kuhanju polente na Planini med preteklostjo in izzivi v prihodnosti. Planina: Društvo gospodinj in dramska skupina Planina pri Ajdovščini.
- Fakin Bajec, Jasna. 2016. Cultural heritage and the role of voluntary associations in the process of achieving sustainable development in rural communities. *Studia ethnologica Croatica*, let. 28, str. 21–45.
- Fakin Bajec, Jasna. 2019. The interpretation and utilization of cultural heritage and its values by young people in Slovenia. Is heritage really boring and uninteresting? *Etnološka tribina*, 42, št. 49, str. 173–193. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=335470 (ogled 17.11.2021).
- Fakin Bajec, Jasna. 2020. Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: na razpotju med neoliberalizmom in prostovoljstvom v okviru dediščinskih društev. *Etnolog: glasnik*

- Slovenskega etnografskega muzeja*. [Nova vrsta], 30, št. 81, str. 69–88. https://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/0354-0316_30_fakin_procesi.pdf (ogled 17.11.2021).
- Harrison, Rodney ... (idr.). 2008. Introduction: Heritage, Memory and Modernity. V: G. Fairclough, R. Harrison, J.H. Jameson Jr., J. Schofield (ur.). *The Heritage Reader*. London, New York: Routledge, str. 1–12.
- Hobsbawm, Eric; Terence Ranger (ur.). 1996 [1983]. *The invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobs, M. Jane. 2004. Tradition is (not) modern: deterritorializing globalization. V: N. AlSayyad (ur.), *The End of Tradition?* London: Routledge, str. 29–44.
- Katja Hrobat Virloget. 2014. Nesnovna dediščina Istre. Od avtentičnosti do posredovanja moči in ustvarjanja vezi. V: Dolžan Eržen Tatjana idr. (ur.). *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, str. 226–241.
- Kovač, Miha; van der Weel, Adriaan. 2018. »Reading in a post-textual era«. *First Monday*, let. 10, št. 23. <https://doi.org/10.5210/fm.v23i10.9416> (ogled 17.11.2021).
- Lemut Bajec, Melita. 2019. Razvijanje koncepta kulturne dediščine s pristopom CLIL. *Sodobna pedagogika*, letn. 70, št. 136, str. 82–99.
- Ličen, Nives; Findeisen, Dušana; Fakin Bajec, Jasna. 2017. Communities of Practice as a Methodology for Grassroots Innovation in Sustainable Adult Education. *Andragoška spoznanja*, letn. 23, št. 1, str. 23–39.
- Listina o ohranjanju digitalne dediščine*. 2009. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000179529.page=2> (ogled 17. 11. 2021).
- Lizbonska pogodba*. 2007. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC> (ogled 17.11.2020).
- Logan, William. 2013. Patrimonto loads the way UNESCO, cultural heritage, children, youth. V: Darian-Smith, Kate; Pascoe Carla (ur.). *Children, Childhood and Cultural heritage*. Routledge, Oxon, New York, str. 21–39.
- Lowenthal, David. 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Luke, W. Timothy. 1996. Identity, Meaning and Globalization: Detraditionalization in Postmodern Space-time Compression. V: P. Heelas, S. Lash, P. Morris (ur.), *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority in Identity*. Cambridge, Oxford: Blackwell Publishers, str. 109–133.
- Lukšič Hacin, Marina; Toplak, Kristina. 2012. Teoretizacija multikulturalizma in etnične ekonomije v luči ohranjanja kulturne dediščine med migranti. *Dve domovini*, št. 35, str. 107–117. URN:NBN:SI:DOC-TSIFLTKV from <http://www.dlib.si> (ogled 4. 11. 2021).
- Misztal, A. Barbara. 2003. *Theories of Social Remembering*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.
- Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo – FARO konvencija*. 2005. Svet Evrope. http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/199/ (ogled 7. 9. 2020).
- Pogačar, Martin. 2014. Digitalna dediščina: Sozgodovinskost in multikulturna dediščina nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini / Two Homelands* 39, str. 111–124.

- Pogačar, Martin. 2016. *Media archaeologies, micro-archives, and storytelling: Re-presencing the past*. London, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Poljak Istenič, Saša. 2013. *Tradicija v sodobnosti: Janče - zeleni prag Ljubljane*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Smith Laurajane; Wetherell, Margaret; Campbell, Gary. 2018. *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. London: Routledge.
- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage*. London in New York: Routledge.
- Sosič, Barbara. 2001. Družinska fotografija kot eden od virov pri etnoloških raziskavah. *Etnolog*, letn. 11, št. 1, str. 197–221. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-69P9U111/556ce64e-4973-46d3-9284-9069fbd6b747/PDF> (ogled 4. 11. 2021).
- Sotirova Kolina idr. 2012. Digitization of cultural heritage—standards, institutions, initiatives. V: Krassimira Ivanova idr. (ur.) *Access to digital cultural heritage: innovative applications of automated metadata generation*, Plovdiv: Plovdiv University Publishing House, str. 23–68.
- Strategija kulturne dediščine 2020–2023*. 2019. Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/STRAT_KD_2019.pdf (ogled 9. 6. 2021).
- Strategija razvoja Slovenije 2030*. 2017. Ljubljana: Služba Vlade Republike Slovenije za razvoj in evropsko kohezijsko politiko. https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/SVRK/Strategija-razvoja-Slovenije-2030/Strategija_razvoja_Slovenije_2030.pdf (ogled 17.11.2021).
- Straus, Matevž; Starc-Peceny, Urška; Ilijaš, Tomi. 2019. *Digitalno inoviranje kulturne dediščine: priročnik za turistične destinacije*. Nova Gorica: Arctur. <https://tourism4-0.org/wp-content/uploads/2020/01/Priro%C4%8Dnik-Heritage-web.pdf> (ogled 17.11.2021).
- Tolia-Kelly, Divya P; Waterton, Emma; Watson, Steve. 2017. *Heritage, Affect and Emotion*. V: D. P. Tolia-Kelly, E. Waterton in S. Watson (ur.). *Heritage, Affect and Emotion: Politics, Practices and Infrastructures*. Abingdon: Routledge, str. 2–11.
- UNESCO. (2018). *Culture for the 2030 Agenda*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000264687> (ogled 21. 8. 2020).
- Vah Jevšnik, Mojca. 2010. Medkulturna vzgoja in izobraževanje v vrtcu in v prvem triletju osnovne šole. *Revija za elementarno izobraževanje*, let. 3, št. 2/3, str. 133–141. URN:NBN:SI:doc-DHMAR39A from <http://www.dlib.si> (ogled 4. 11. 2021).
- Vidmar Horvat, Ksenija. 2020. *Strokovno gradivo: vprašalnik in smernice za vrednotenje ključne kompetence kulturna zavest in izražanje*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije.
- Weber, Irena; Hrobat Virloget, Katja; Gačnik, Aleš. 2020. Kulturni turizem. V: Lesjak, Miha idr. (ur.). *Tematski turizem: Teoretični in aplikativni primeri oblik turizma v svetu in Sloveniji*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, str. 17–37. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-042-4.17-37> (ogled 4. 11. 2021).
- Zagato, Lauso. 2015 The Notion of “Heritage Community” in the Council of Europe’s Faro Convention: Its Impact on the European Legal Framework. V: A. Nicollas (ur.), *Between Imagined Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage*.

Göttingen: Göttingen University Press, 140–168. <http://books.openedition.org/gup/220> (ogled 7. 9. 2020).

ZVKD_ Zakon o varstvu kulturne dediščine, Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16 in 21/18 – ZNOrg). <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144> (ogled 17.11.2021).

Spletni viri:

Spletni vir 1: How to involve young people in heritage projects, 2013. <https://www.youthlinkscotland.org/media/2888/hlf-how-to-involve-young-people-in-heritage-projects.pdf> (ogled: 17.11.2021).

Spletni vir 2: Listina o ohranjanju digitalne dediščine. 2009. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000179529.page=2> (ogled 17. 11. 2021).

Spletni vir 3: Kruh in čas – digitalni učni vir. <https://kruhincas.si> (ogled 17.11.2021).

Spletni vir 4: Implementing Photovoice in Your Community. <https://ctb.ku.edu/en/table-of-contents/assessment/assessing-community-needs-and-resources/photovoice/main> (ogled 4. 11. 2021).

Spletni vir 5: Nova Evropska agenda za kulturo, 2018. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0267> (ogled 4. 11. 2021).

Spletni vir 6: *Agenda 21 za kulturo*, 2002–2004. <https://www.agenda21culture.net/who-we-are/committee-on-culture> (ogled 8. 12. 2021).

Digitalne zgodovinske in dediščinske zbirke (izbor):

Sistory: Spletni portal slovenskega zgodovinopisja. <https://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=1> (ogled 8.12.2021).

Dlib: Digitalna knjižnica Slovenija. <https://www.dlib.si> (ogled 8.12.2021).

Kambra: digitalizirana kulturna dediščina slovenskih pokrajin. <https://www.kamra.si> (ogled 8.12.2021).

Europeana: Odkrijte navdihujočo evropsko kulturno dediščino. <https://www.europeana.eu/sl> (ogled 8.12.2021).

DEDI: Enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem. <http://www.dedi.si/> (ogled 8.12.2021).

Slovenski etnografski muzej. Digitalne zbirke: <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke> (ogled 8.12.2021).

Tehniški muzej Slovenije. Digitalne zbirke: <https://www.tms.si/digitalne-zbirke/> (ogled 8.12.2021).

Muzej novejše zgodovine Slovenije. Digitalne zbirke: <https://www.muzej-nz.si/si/zbirke/1456> (ogled 8. 12. 2021).

Lokalno prebivalstvo je postalo pomemben akter soustvarjanja dediščine, vendar pri tem mladi pogosto niso zastopani in slišani kot enakovredni kulturni nosilci ali soustvarjalci dediščine. Kako torej najti načine in poti, da bi bile njihove drzne ideje slišane in uresničene v dediščinskih projektih in akcijah?

V priročniku so predstavljeni pristopi, metode, tehnike in primeri dobrih praks, kako raziskovanje in interpretacijo preteklosti ter načine (po)ustvarjanja dediščine zasnovati na način, da bodo otroci in mladi aktivno sodelovali pri raziskovanju in poučnem odkrivanju kulturnih, zgodovinskih in naravnih posebnosti domačega kraja. Želimo si, da bi raziskovanje lokalne dediščine otrokom in mladim predstavljalo pomemben prostor za samorefleksijo na poti odraščanja in izpraševanja: **Kdo sem? Komu pripadam? Kako naprej?**

